

SCIENCE AND EDUCATION LTD

Registered in ENGLAND & WALES
Registered Number: 08878342

OFFICE 1, VELOCITY TOWER, 10 ST. MARY'S GATE, SHEFFIELD, S
YORKSHIRE, ENGLAND, S1 4LR

**Materials of the XI International scientific and practical
conference, «Science without borders», - 2015.**
Volume 16. Psychology and sociology. Sheffield.
Science and education LTD - 80 стр.

Editor: Michael Wilson

Manager: William Jones

Technical worker: Daniel Brown

Materials of the XI International scientific and practical conference,
«Science without borders», March 30 – April 7, 2015
on Psychology and sociology.

For students, research workers.

PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY

Вовченко Н.Н. Игровые эколого-психологические тренинги во всестороннем воспитании детей	40
Vishnevskaya A.V. The results of psychological studies of the intellectual potential by students of al-farabi kazakh national university	43
Бақытқызы Г., Рысалдиев Ж. Балалардың психологиялық ерекшеліктері және этностық өзіндік санасын мақсатты-бағытты қалыптастырудың алғышарттары.....	50
Зелинская Т.Н., Лукьяненко В.В. Исследование уверенности в себе в юношеском возрасте	53
Байтелиева Г.Т., Сарыбеков Қ-Д.Н. Тұлғаны тәрбиелеуде салауатты өмір салты мен ұлттық құндылықтардың маңыздылығы	56

PSYCHOLOGY OF LABOR

Мандыкаева А.Р., Майлыбаева Ж. Кәсіби бағдарлау жүйесінің құрылымдары.....	59
Болотнікова І.В., Завадська Т.В. Основні чинники професійного самоздійснення працівників профспілок	62
Подорожна А.П. Анкетування як один із методів виявлення психосоматичних розладів у вчителів.....	64

SOCIAL PSYCHOLOGY

Картбаева Ж.Ж., Оразова Ж.О. Тренинг- коммуникациялық үдеріс ретінде	67
Джанабекова А.Д. Социально-психологическая адаптация студентов первого курса	72
Ахмедов А.Р., Рассадникова Д.Р. Индикаторы защищенности социально-трудовых отношений в компании ОАО «Газпром»	74

PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY

FORMS OF WORK OF THE PSYCHOLOGIST-PRACTICE

Солодкова Т.Ю.

Муниципальное бюджетное дошкольное учреждение детский сад комбинированного вида №283 г. Челябинска, Россия.

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОГО ОТНОШЕНИЯ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА К ДЕТЯМ С ОВЗ В ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Одной из значимых проблем современного образования выступает процесс формирования толерантности. Особую остроту проблема формирования толерантности приобрела в России в настоящее время.

В современном мире толерантность понимается как сложный культурно-психологический комплекс, в основании которого лежит взаимоуважение и равноправие взаимодействующих социальных субъектов. Большой энциклопедический словарь определяет понятие «толерантность» так: «Терпимость к чужим мнениям, верованиям, поведению»; происходит от латинского *tolerantia* – «терпение».

Понятийный анализ позволяет сформулировать определение толерантности в рамках нашей статьи. Под толерантностью понимается интегральное личностное качество, имеющее многокомпонентную структуру, проявляющееся в осознанной открытости к взаимодействию с другими людьми, принятии их индивидуально-психологических особенностей, моделей поведения, позиции, без утраты чувства сохранности своего Я. В нашем случае речь идет о формировании толерантного отношения к детям с особыми образовательными потребностями – к детям с ОВЗ. Это дети, состояние здоровья которых препятствует освоению образовательных программ вне специальных условий обучения и воспитания, т.е. это дети-инвалиды, либо другие дети в возрасте до 18 лет, не признанные в установленном порядке детьми-инвалидами, но имеющие временные или постоянные отклонения в физическом и (или) психическом развитии и нуждающиеся в создании специальных условий обучения и воспитания.

На сегодняшний день одно из альтернативных направлений развития системы специального обучения и воспитания – это введение ребенка с ограниченными возможностями здоровья в массовые группы дошкольных образовательных учреждений. Современная образовательная политика РФ направлена на получение качественного образования детьми как развивающимися в норме, так и детьми с ОВЗ. В Федеральном законе «Об образовании в РФ» отмечается необ-

ходимость создания безбарьерной образовательной среды для детей с ОВЗ. Вместе с тем, муниципальная система дошкольного образования пока еще слабо приспособлена к нуждам детей с ОВЗ. Не всегда готовы и участники образовательного процесса: дети, родители принять этих детей в силу недостаточного развития духовно-нравственной культуры, отсутствия практико-ориентированных механизмов включения особого ребенка в общество. Таким образом, актуальность формирования толерантного отношения к детям с ОВЗ в сфере современного дошкольного образования не вызывает сомнений.

Основной задачей в работе по воспитанию толерантности у здоровых детей к детям с ОВЗ – это воспитание у дошкольников миролюбия, принятия и понимания детей с другими образовательными потребностями, их поведения и умения позитивно с ними взаимодействовать.

По реализации данной задачи в нашем дошкольном учреждении были намечены этапы работы. Первый этап – диагностический (обследование детей старшего дошкольного возраста с нормой в развитии осуществлялось по методикам: «Сюжетные картинки», предназначенной для изучения эмоционального отношения к нравственным нормам; «Методика изучения эмоционально-обусловленного поведения дошкольников» (Г.А. Урунтаева, Ю.А. Афонькина), предназначенная для выявления эмпатийных переживаний у детей дошкольного возраста в различных ситуациях). На данном этапе были выявлены дети с низким уровнем по этим методикам. Это дети, которые по результатам обследования оказались центрированы на себе и не терпимы к другим.

Второй этап – это формирование у детей старшего дошкольного возраста толерантного отношения к детям ОВЗ. На этом этапе нами была разработана программа «Путешествие в страну Дружбы», направленная на развитие навыков общения детей старшего дошкольного возраста. Данная программа содержит в себе следующие методы и приемы работы: а) беседы на моральные темы, чтение и анализ художественных произведений, б) психогимнастические упражнения, в) обсуждение и проигрывание проблемных ситуаций, поиск выхода из них, г) просмотр и обсуждение мультфильмов на заданную тему, д) сюжетно-ролевые игры, основной целью которых является освоение и практическое применение детьми способов толерантного взаимодействия, е) игры-драматизации, с целью решения проблем межличностного взаимодействия в сказочных ситуациях, ж) изотерапия, где происходит осознание ребенком своих переживаний, развитие произвольности и способности к саморегуляции, развитие уверенности в себе за счет социального признания ценности продукта, созданного ребенком.

На уровень родителей разработан и проведен семинар-практикум для родителей детей старшего возраста с нормой в развитии: «Толерантность в разрешении конфликтов», цель которого ознакомление родителей старших групп детского сада с понятиями толерантность, толерантный подход к игровой деятельности ребенка, разрешение конфликта с позиции толерантного подхода.

CONTENTS

PSYCHOLOGY AND SOCIOLOGY

FORMS OF WORK OF THE PSYCHOLOGIST-PRACTICE

- Солодкова Т.Ю.** Формирование толерантного отношения у детей дошкольного возраста к детям с ОВЗ в дошкольной образовательной организации..... 3

THE PSYCHOLOGY OF TERRORISM

- Базика Є.Л.** Проблематика комплексної адаптації осіб з посттравматичним стресовим розладом..... 6
- Искажимова А.К.** К вопросу о толерантности в молодежной среде 10

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN MODERN CONDITIONS

- Карканова А.Ж.** Глобализация в современном мире и влияние ее на культуру, человека и общество 13
- Шорникова О.В.** Психологические особенности индивидуализации учебной деятельности в ВУЗе при кредитной системе 17
- Танирбергенова А.Ш., Камыспаева С.О.** Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқын түзетуде отбасының алатын орны 20
- Ponomarev P.A., Tararina A.E.** Self-education of the student's personality, as an important part of the process of shaping of the future professional 24

GENERAL PSYCHOLOGY

- Aijanova Z., Amanzholova M.** The main psychological problems in Abay Kunanbayev's creative work 28
- Zhubanazarova N.S., Kunanbaeva M.N., Kudaibergenova S.K., Sadykova S.M., Zhumatai Aitolkyn** Individual's awareness of his personal relationships with other members of the Group 31
- Мукашева Д.** Взаимосвязь синдрома эмоционального выгорания с индивидуально психологическими особенностями сотрудников чрезвычайных ситуаций 38

- Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова;
- Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики»;
- Российский государственный университет нефти и газа им. И. М. Губкина;
- Национальный минерально-сырьевой университет «Горный»;
- Санкт-Петербургский государственный экономический университет;
- Томский политехнический университет;
- Ухтинский государственный технический университет.

Данные вузы проводят исследования, соответствующие технологическим приоритетам компании, имеют результативность научно-инновационной деятельности, продемонстрировали конкурентные преимущества в образовательной сфере, завоевали уровень международного признания и обеспечивают на постоянной основе финансовую устойчивость.

Пятым индикатором защищенности трудовых отношений, а на наш взгляд, самым важным является поддержка ветеранов отрасли. Забота о людях, отдавших на процветание компании лучшие годы своей жизни, – это должно быть правилом всех представителей бизнеса. С потерей трудовой активности людям очень помогают традиционные ценности взаимопомощи, общинной солидарности.

Таким образом, перечисленные в статье индикаторы защищенности социально-трудовых отношений в компании ОАО «Газпром» позволяют обозначить формирующееся в России новое частно-государственное направление социальной политики. В этом мы разделяем мнение Л.И. Васильцовой и Н.А. Александровой в том, что «корпоративная социальная политика – новое направление, предусматривающее дополнительные гарантии и компенсации, медицинское и пенсионное страхование персонала. Несмотря на дополнительные затраты, они признаются целесообразными, поскольку улучшают материальное положение работников, служат сокращению текучести кадров, снижению заболеваемости, а в целом – укреплению конкурентоспособности предприятий» [4, с. 86].

Литература

1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gazprom.ru>
2. Хориков Ю.В., Методические основы прогнозирования технологического развития предпринимательских структур промышленного сектора // Экономика и социум: современные модели развития. – 2013. – № 5. – С. 105-111.
3. Румянцева Н.В., Методическое сопровождение учебного процесса в условиях многоуровневой образовательной среды // Вестник НОУ «ОНУТЦ ОАО «Газпром», июль – декабрь. – 2009. – № 2 (6). – С. 36-39.
4. Васильцова Л. И., Александрова Н. А. Корпоративные программы в системе социальной поддержки работников // Вестник Уральского государственного университета путей сообщения. – 2013. – № 3 (19). – С. 85-91.

Третий этап – контрольный. На этом этапе проводится повторная диагностика детей, оценка изменившегося отношения детей к различным жизненным ситуациям по результатам анкетирования родителей и педагогов.

Таким образом, по результатам проделанной работы мы увидели в детях умение видеть эмоциональное состояние другого и воспринимать его с пониманием, доброжелательно относиться к детям с ограниченными возможностями здоровья, способность к эмоциональному сопереживанию к проявлению сочувствия родным, близким, сверстникам, животным, стремление оказывать посильную помощь другому в соответствующей ситуации, способность уступать, отдавать, помогать, утешать, быть справедливым.

THE PSYCHOLOGY OF TERRORISM

К.психол. н. Базика Є.Л.

Відкритий Міжнародний Університет Розвитку Людини «Україна»
Миколаївський Міжрегіональний інститут

ПРОБЛЕМАТИКА КОМПЛЕКСНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ З ПОСТТРАВМАТИЧНИМ СТРЕСОВИМ РОЗЛАДОМ

У першій чверті XXI століття сталося багато подій, що травмують, трансформують, переструктуризацію картини світу, лих та катастроф, світ буквально захлюстує епідемія терористичних актів. Поняття екстремальних, кризових і надзвичайних ситуацій ще не отримали вичерпного визначення. Представляється, що недостатньо розглядати їх лише з точки зору об'єктивних особливостей, не беручи до уваги психологічні складові, такі, як, наприклад, сприйняття, розуміння, реагування і поведінка людей в таких ситуаціях. Людина так чи інакше психологічно залучена в екстремальну ситуацію: як її ініціатор, або як жертва, або як очевидець[2].

Зростання числа екстремальних ситуацій в Україні за останні роки диктує необхідність підготовки фахівців, здатних надавати екстрену психологічну допомогу жертвам подібних ситуацій.

Саме тому в сучасних умовах усе більш актуальними стають питання психологічної і психосоціальної роботи з різними категоріями людей, що побували в екстремальних ситуаціях. Проте, незважаючи на усю важливість і актуальність надання психологічної допомоги населенню в час і після екстремальних ситуацій, проблеми ці залишаються відносно новими і для практичної психології, і для психологічної практики.

При наданні психологічної допомоги людям, що побували в екстремальних ситуаціях, слід взяти до уваги одне, дуже важливе положення – справжнє лихо настає тоді, коли кінчається дія стихії і починається надання допомоги потерпілим.

Актуальність піднятої теми визначається соціальною ситуацією, що склалася в суспільстві і гострою потребою учасників бойових дій в соціальному захисті, соціально-психологічною реабілітації і підтримці, комплексній медичній, соціально-психологічної, правовій реадаптації.

Дослідження проблем посттравматичного стресового розладу (ПТСР) стає усе більш актуальним не лише в медичному, але і в соціально-психологічному аспекті. Це пов'язано, передусім, з тенденцією до зростання частоти і вираженості наслідків сучасних катастроф, озброєних конфліктів і локальних воєн. Проблема врегулювання останніх, окрім політичної, має і соціально-психологічний

– Отраслевым соглашением по организациям нефтяной, газовой отраслей промышленности и строительства объектов нефтегазового комплекса Российской Федерации на 2011–2013 годы;

– Отраслевым тарифным соглашением в электроэнергетике Российской Федерации;

– Генеральным коллективным договором ОАО «Газпром» и его дочерних обществ на 2013–2015 годы;

– коллективными договорами дочерних обществ и организаций.

В перечисленных документах закреплены нормы, создающие каждому сотруднику максимально комфортные условия для труда, а также комплекс социальных гарантий, льгот и компенсаций.

Вторым индикатором защищенности трудовых отношений является действующая в ОАО «Газпром» система мотивации работников, сочетающая в себе материальное и нематериальное стимулирование. В частности гарантируются должностные оклады и тарифные ставки с учетом квалификации и деловых качеств. Текущее премирование за результаты производственной деятельности работников, доплаты и надбавки в зависимости от условий труда и объема выполняемых работ, единовременное премирование (в том числе за ввод в действие производственных мощностей и объектов строительства, внедрение новой техники, экономию энергоресурсов, открытие новых залежей углеводородов) работники получают в течение рабочего периода. Кроме того предусмотрена выплата вознаграждения по итогам работы за год.

Третьим индикатором защищенности трудовых отношений выступает успешность реализации программы жилищного обеспечения, основанной на использовании такого рыночного механизма как банковское ипотечное кредитование. Это резко повышает мотивацию работников к длительной и эффективной работе в компании. Усиливает это и мотивацию компании в выборе прорывных технологий. Так, по мнению Ю.В. Хорикова, «ключевые области совершенствования технологий – технологические приоритеты ОАО «Газпром», вложение средств в которых обеспечит данному предприятию получение наибольшего экономического эффекта» [2, с. 108].

Четвертым индикатором выступает каскадная система подготовки квалифицированных специалистов. Н.В. Румянцева выделяет следующие ступени подготовки кадров в компании ОАО «Газпром»: обучение молодых специалистов; обучение вновь принятых сотрудников, плановое повышение квалификации и профессиональная переподготовка; обучение резерва кадров руководителей; обучение членов правления, руководителей предприятий [3, с. 37]. Данная система имеет хорошо развитую корпоративную сеть, но также активно сотрудничает в подготовке кадров с образовательными организациями страны. К примеру, Программой инновационного развития ОАО «Газпром» до 2020 года определены девять российских вузов, выбранных компанией в качестве опорных. Среди них:

– Казанский национальный исследовательский технологический университет;

– Московский государственный технический университет им. Н. Э. Баумана;

2. Валентина Казанская. Подросток: социальная адаптация: Книга для психологов, педагогов и родителей, Санкт-Петербург, 2011.
3. Гапонова С.А. Особенности адаптации студентов вузов в процессе обучения // Психологический журнал – Т. 15. – №13.-1994.-С. 131-135.
4. Г.И. Поставалова, 1973
5. Л.Д. Столяренко. Основы психологии, 2002.

Ахмедов А.Р.

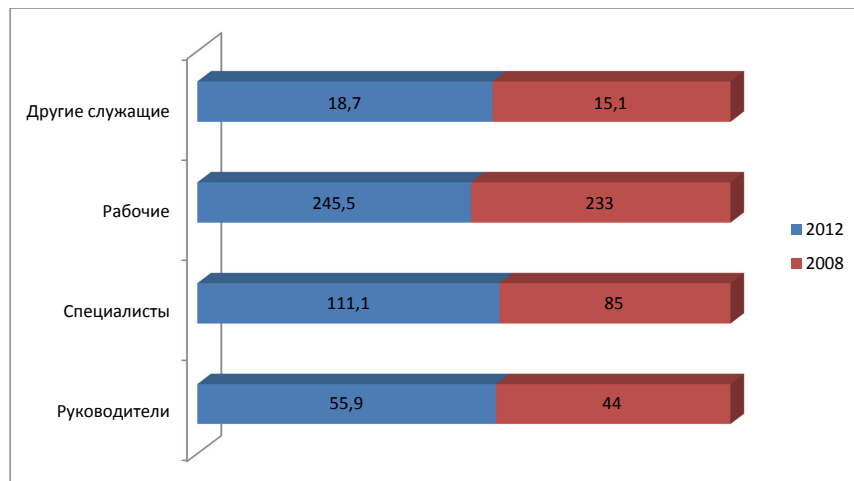
аспирант Балтийского федерального университета им. И.Канта, Россия

Рассадникова Д.Р.

студентка 3 курса Балтийского федерального университета им. И.Канта, Россия

ИНДИКАТОРЫ ЗАЩИЩЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В КОМПАНИИ ОАО «ГАЗПРОМ»

Доля работников компании ОАО «Газпром» составляет в общей численности экономически активного населения России не более 1%. Однако в реальном исчислении это 431 229 человек. Причем, если в 2008 году в компании работало 377,1 тыс. чел., то по истечении пяти лет численность возросла на 14,4% [1]. Незначительные изменения претерпела и структура персонала (рис. 1).

Рисунок 1– Структура персонала компании ОАО «Газпром» в 2008 и 2012 гг. (тыс. чел.)

Первым индикатором защищенности социально-трудовых отношений являются гарантии, предусмотренные рядом договорных соглашений:

аспект – сторону участі в них громадян тих або інших країн. Як і будь-який конфлікт або критична ситуація, озброєні конфлікти не обходяться без ускладнень, які не закінчуються із закінченням конфлікту або виходом з участі. Ці ускладнення достатньо довго супроводжують соціум і особистість вже в умовах безконфліктного, мирного життя, створюючи ряд труднощів, які неможливо проігнорувати або вирішити односторонньо. Найяскравіше подібні ускладнення можна спостерігати у людей, безпосередньо, що брали участь в озброєних конфліктах і стоять перед необхідністю адаптації вже тепер до мирних умов.

Це і обумовлює вивчення психологічного стану і особливостей прояву та реабілітації людей з ПТСР, що пройшли через озброєні конфлікти, з метою їх реадaptaції до умов мирного життя, збереження здоров'я і працездатності. ПТСР у військовослужбовців виникає, як правило, після дії умов бойової обстановки, що травмують психіку, і, більш того, може виникнути несподівано через довгі роки на тлі загального благополуччя. Світова статистика показує, що кожен п'ятий учасник бойових дій за відсутності яких-небудь фізичних ушкоджень страждає нервово-психічними розладами, а серед поранених і калік – кожен третій.

Дослідження так званого бойового стресу (В.Г. Василевский, А.Б. Довгополюк, Г.А. Растовцев, Т.Б. Дмитриева, Е.М. Спачинцева, С.В. Литвинцев, Е.В. Снедков, Г.Н. Тимченко, Г.А. Фастовцев, А.Н. Харитонов та ін.) показали, що бойові ПТСР різноманітніші і часто бувають тривалішими, ніж ПТСР мирного часу із-за кумульованих (накопичених) в душі, в пам'яті, багаторазово пережитих жахів війни, фізичного і психічного перенапруження, горя втрат, співпереживання з пораненими.

ПТСР є комплексом реакцій людини на травму, де травма визначається як переживання, потрясіння, яке у більшості людей викликає страх, жах, безпорадність. Це, в першу чергу, ситуації, коли людина сама пережила загрозу власного життя, смерть або поранення іншої людини. Передбачається, що симптоми можуть з'явитися відразу після перебування в травматичній ситуації, а можуть виникнути через багато років – в цьому особлива каверність посттравматичного стресового розладу.

Нині ряд зарубіжних авторів пропонує доповнити діагностику пост стресових порушень ще однією категорією – посттравматичними особовими розладами (чи РТРД – posttraumatic personality disorder), оскільки присутність хронічних симптомів ПТСР часто відзначається упродовж усього наступного життя людини, що пережила масовану психотравму. Безумовно, що така травма здатна залишити незгладимий відбиток в душі людини і привести до патологічної трансформації усієї його особистості [2, с.10 – 46].

На нашу думку, яка збігається з рядом авторів, основним завданням психологічної допомоги є актуалізація адаптивних і компенсаторних ресурсів особи, мобілізація психологічного потенціалу для подолання негативних наслідків надзвичайних обставин. Наслідком ефективної психологічної допомоги потерпілим є оптимізація психічного стану і поведінки людини в екстремальних ситуаціях [1, 2, 3].

Процес адаптації багато в чому залежить від наступних чинників: індивідуальних якостей особистості, роботи адаптивних механізмів, типу події, що трав-

мус, її тривалості, наявності соціальної підтримки і таке інше. При цьому особливе значення має відповідність адаптаційних механізмів соціальним умовам, в яких знаходиться людина.

Ряд науковців [1, 2, 3] виділяють різні етапи процесу адаптації. У залежності від тяжкості переживання події, що травмує адаптаційні процеси можуть тривати від декількох тижнів до декількох років. Нас зацікавили фази післядії екстремальної ситуації які були виділені, на підставі аналізу даних емпіричного дослідження, авторкою А.А. Кулік, та які ми задіяли у своїй програмі по реадaptaції учасників бойових дій, а саме [1]:

- Період дезорганізації – відрізняється переживанням складного емоційного стану, спотворенням когнітивної моделі світу, порушенням почуття безпеки, а також проявом емоцій, що характеризуються крайньою інтенсивністю; порушення, що розвиваються в перший період після пережитої трагедії, зачіпають усі рівні функціонування особи (фізіологічний, особовий, рівень соціальної взаємодії). Упродовж цього періоду відбувається емоційна переробка ситуації, переоцінка власних переживань і відчуттів.

- Період кульмінації – характеризується сплеском невротичних реакцій, високим рівнем актуалізації страхів; когнітивна переробка інформації, зміни в змісті і вираженості страхів відбуваються не відразу після переживання психотравмуючої ситуації.

- Період реконструкції – відрізняється підвищенням адаптивності, упродовж шістьох місяців відбувається створення нової суб'єктивної моделі середовища що оточує і свого місця в ній, вироблення адаптаційної стратегії. Адекватність адаптаційних моделей визначає подальшу адаптаційну стратегію особистості. В той же час, для респондентів тих, що пережили бойові дії, характерна концентрація на використанні внутрішніх ресурсів, звертання до сили «Я» для підвищення рівня адаптивності в екстремальних умовах, реконструкція картини світу і зміна представлень особи про світ і собі в нім.

- Період передбачення – відрізняється високою готовністю до виникнення нової екстремальної ситуації; у поведінковому репертуарі особи виявляються сформованими основні стратегії поведінки в екстремальній ситуації, причому якщо період дезорганізації відрізняється лише частковим задіяванням адаптивних механізмів, їх пригніченням, то для періоду передбачення характерне підвищення адаптивності, розширення репертуару механізмів поведінки, що спільно володіє, мобілізація внутрішньо особистісних ресурсів.

Нами був визначений комплекс методик для дослідження адаптаційних можливостей особистості, що пережили екстремальну ситуацію (бойові дії на Сході України), що включає наступні основні блоки:

- визначення психоемоційного стану : методика визначення нервово-психічної стійкості (НПУ), розроблена в Санкт-Петербурзькій військово-медичній академії, методика визначення страхів (модифікований варіант опитувача А.И. Захарова), опитувач тривожності, розроблений Ю.В. Щербатих;

- виявлення змістовних характеристик картини світу: комплексна психосемантична методика, яка включає модифікований асоціативний експеримент, методика семантичного диференціала, проектна малюноква методика «Карта світу»;

Психологические аспекты адаптации человека к различным условиям среды разрабатывались Б.Г. Ананьевым, В.В. Антиповым, Ж. Годфруа, В.В. Гриценко, Э.Ф. Зеером, В.В. Константиновым, В.В. Пархомчук и др. [1] С началом обучения в вузе первокурсник сталкивается с новыми условиями деятельности и социальной среды, эффективность приспособления к которым в значительной мере определяет успешность его учебной деятельности и дальнейшее личностное развитие. С. А. Гапонова отмечает, что для большинства студентов первого курса совершенно новые для них условия жизни (ломка сложившегося динамического стереотипа в учебной деятельности, приспособление к другим условиям быта) – процесс болезненный. [2]. Адаптация студентов, проживающих в отрыве от родителей (в общежитии, арендуемой квартире) протекает тяжелее и часто приводит к возникновению разнообразных соматических и психоневрологических патологических состояний. Студенту необходимо работать не только на занятиях в университете, но и самостоятельно изучать материал, пользуясь библиотеками, интернетом и другими средствами. Проходит немало времени, прежде чем студент адаптируется к требованиям обучения в ВУЗе. Многими это достигается слишком большой ценой. Отсюда и низкая успеваемость на первом курсе и «отсев» по результатам сессий. Огромную роль играет психологическая поддержка. Доброжелательность, внимание способствуют сокращению сроков адаптации к содержанию и организации учебного процесса в университете. [3] Социальная адаптация (лат. *adaptare* – приспособлять) – процесс приспособления и активного освоения личностью новых социальных условий или социальной микросреды, в которой она, личность, выстраивает новые психологические или социальные микроотношения. Под адаптационной способностью понимают способность человека приспособиваться к различным требованиям (социальным и физическим) среды без ощущения внутреннего дискомфорта и без конфликта со средой. [4] Социальная адаптация студентов делится на: а) профессиональную адаптацию, б) социально-психологическую адаптацию. Профессиональная адаптация – это приспособление к характеру, содержанию, условиям и организации учебно-воспитательного процесса, выработка навыков самостоятельности в учебной и научной работе. Социально-психологическая адаптация – это приспособление индивида к группе и взаимоотношениям к ней, выработка собственного стиля поведения. Дидактическая адаптация – это подготовка студентов к новым формам и методам учебно-воспитательной работы образовательного учреждения. Социально-психологическая адаптация студентов – первый этап развития, формирования творческой личности как субъекта профессиональной деятельности. Приходя в университет, студенты должны приобретать нечто более значимое, чем знания по конкретным предметам – это уверенность в себе, развитие речи и мышление, память, коммуникабельность, ответственность, стремление к самообразованию. [5]

Література

1. Марина Хилько, Марина Ткачева. Возрастная психология. Конспект лекций.

Тренингтің жекелеген бөліктері бойынша (оқу блоктары) әзірлікті мына жоспарлар бойынша жүргізуге болады:

Тақырыбы. Осы бөліктің тақырыбының атауы?

Оқу мақсаты. Тренинг бөлігінің мақсаты?

Әдісі. Қандай әдістерді қолданасыз?

Оқу жадығаттарын. Қандай оқу жадығаттарын қолданғыңыз келеді?

Уақыты. Оқу блогы қанша уақытқа созылады?

Неғұрлым нақтырақ жоспарлағыңыз келсе, осы сұрақтарға соғұрлым дәлірек жауап беруіңіз керек. Тақырыптар мен оқу мақсаттарын, әдістерді таңдауды, уақыт аралықтарын анықтауды барынша нақтылай анықтаңыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. 2 том.- М., АНСССР., 1989г.
2. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Москва, 1956г.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. -М.: Просвещение, 1975.
4. Хайдаров Ж.С. Теория и практика организации игровой деятельности студентов в учебном процессе. Дис. канд.пед. наук. -Алматы: КазПИ, 1982г.
- 5.Абулханова, Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности. В кн. Психология формирования и развития личности, 1981г.
6. Танирбергенава А.Ш. Мамандану практикумы. –Астана, 2014. 186 б.
7. Tanirbergenova A.Sh., Kartbaeva Zh.Zh., Akhtanova S.K. Concerning a Problem of Communication Postulates Inadequacy and Psychological Failures in a Process of Intercultural Communication. Life Sci J. 2014;11(4s):185-192] (ISSN:1097-8135). <http://www.lifesciencesite.com>. 28

Джанабекова А. Д.

Студент 4-го курса университета «Туран»

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА

Проблема социально – психологической адаптации студентов-первокурсников к условиям университета представляет собой одну из значимых общетеоретических проблем и до сегодняшнего дня является традиционным предметом дискуссий, так как известно, что адаптация молодого поколения к студенческой жизни – тяжелый и многогранный процесс, требующий вовлечения социальных и биологических резервов еще не до конца сформировавшегося организма. Исследование адаптации, как необходимого условия существования живого организма, рассматривалось в работах И.П.Павлова, И.М.Сеченова, Ч.Дарвина, Ж.Пиже.

- встановлення міри психологічної адаптованості особистості: шкала соціально-психологічної адаптованості (шкала СПА), розроблена К. Роджерсом і Р. Даймондом, адаптована А.К. Осницьким.

Підводячи підсумки, можемо говорити, що пов'язані із стресом, під час військових дій, психічні розлади є одним з головних внутрішніх бар'єрів на шляху адаптації учасників бойових дій до звичайного життя. Після повернення до мирної обстановки на вже наявне, пов'язане з війною ПТСР, нашаровуються нові розлади, обумовлені стресами, пов'язаними з соціальною дезадаптацією. Учасники «антитерористичної операції» підходять до мирного життя з фронтовими мірками і переносять військовий спосіб поведінки на мирне підгрунтя; у них особливим чином з'єднуються способи поведінки, сформовані під впливом стресових факторів бойової обстановки, і колишні (довоєнні) способи поведінки.

Таким чином, можна зробити висновки про те, що посттравматичний синдром учасників військових локальних конфліктів є особливою кризою з усіма властивими йому ознаками і потребує, як і будь-яка психологічна особистісна криза, корекції та терапії.

На сьогоднішній час перед суспільством стоїть гостра потреба в соціальному захисті, соціально-психологічній реабілітації і підтримці, комплексній медичній, психосоціальної, правовій адаптації учасників бойових дій, та як наслідок – підготовка психологів – практиків, що спеціалізуються в цій проблематиці.

Позначимо, що практична спрямованість та перспективи цієї роботи полягають в систематизації теоретичних і практичних даних, вивченні особливостей проявів окремих симптомів ПТСР у учасників бойових дій; у розробці моделей, методів та засобів корекції і профілактики при організації заходів адаптаційної психосоціальної роботи, реабілітації і реадaptaції осіб потерпілих в екстремальних стресових ситуаціях; визначенні рівня їх ефективності.

Литература:

1. Кулик А.А. – Периоды психологической адаптации к экстремальной ситуации // Личность в экстремальных условиях и кризисных ситуациях жизнедеятельности: Сборник научных статей международной научно-практической конференции / Под ред. Р.В. Кадырова. – Владивосток : Мор. гос. ун-т им. адм. Г. И. Невельского, 2011. – 373 с.
2. Малкина-Пых И.Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960с. – (Справочник практического психолога).
3. Ольшевский Д.В. Психология террора. М. – Академический проект, Екатеринбург – Деловая книга, 2002.

Искажимова А.К.

Карагандинский университет «Болашақ, Қазақстан

К ВОПРОСУ О ТОЛЕРАНТНОСТИ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ

Толерантность – глобальная проблема, наиболее эффективным способом ее формирования у подрастающего поколения является воспитание на всех уровнях.

В английском языке толерантность – «готовность и способность без протеста воспринимать личность или вещь», во французском – «уважение свободы другого, его образа мысли, поведения, политических и религиозных взглядов». В китайском языке быть толерантным значит «позволять, допускать, проявлять великодушные в отношении других» [1].

В арабском толерантность – «прощение, снисхождение, мягкость, снисходительность, сострадание, благосклонность, терпение, расположенность к другим», в персидском – «терпение, терпимость, выносливость, готовность к примирению» [2].

В русском языке существуют два слова со сходным значением – толерантность и терпимость. Термин «толерантность» обычно используется в медицине и в гуманитарных науках, означая «отсутствие или ослабление реагирования на какой-либо неблагоприятный фактор в результате снижения чувствительности к его воздействию». А слово «терпимость», более знакомое и привычное, употребляемое в обиходной речи, означает «способность, умение терпеть, мириться с чужим мнением, быть снисходительным к поступкам других людей» [3].

Самые разнообразные источники интолерантности порождают сегодня в нашем обществе насилие, жестокость и отчуждение, как результат – экстремизм.

Многие средства массовой коммуникации оправдывают свое увлечение материалами о насилии тем, что якобы таким образом можно способствовать отращиванию к нему. Практика, однако, говорит о другом – об ожесточении сердец, о приучении молодого поколения к агрессии и крови, о нежелании, неумении сочувствовать чужому горю.

В переходные периоды, когда возрастает неопределенность жизни в обществе, любому из нас требуются дополнительные внутренние силы для преодоления разнообразных сложностей, не говоря уже о молодом поколении, которое еще не сформировалось как личность. Человек, общество и государство нуждаются в гражданско-правовом образовании. Гражданско-правовое образование граждан необходимо, если мы и в самом деле хотим жить в правовом государстве.

Благодаря усилиям ЮНЕСКО в последние десятилетия понятие «толерантность» стало международным термином, важнейшим ключевым словом в проблематике мира. Оно наполняется своим особым смыслом, призванным быть единым для любого языка Земли.

Тренинг ережесін қабырғаға іліп қойып, қажет болған жағдайларда назар аударып отыру қажет. Топ бұл ережелерді қажетті жағдайларда өзгертуге, толықтыруға болатындығын түсінуі керек.

Егер алдыңызда қандайда бір нақты тренингті өткізу жоспарланып тұрса, дайындық барысында оқу үдерісіне әсер ететін барынша көп факторларды ескеруге тырысқан жөн. Тренингті жоспарлаудың екі түрі бар: схемалық, нақтылай.

Схемалық жоспарлау – алдымен тренингке әсер ететін барлық факторлар туралы мәлімет жинақтау. Бұл мәліметтер төмендегі сұрақтардың көмегімен жүйеленеді:

Кім? Не? Неге? Не үшін? Қашан? Қайда? Ненің көмегімен? Нені? Қалай? Не үйренеміз?

Бұл сұрақты одан әрі жетілдіру үшін сұрақтарды нақтылай түсеміз:

Кім? Тренингке кімдер қатысады? Қатысушылар туралы Сізде қандай мәліметтер бар (жасы, лауазымы, аймақ)?

Қатысушылар тренингтен не күтеді?

Не? Тренинг тақырыбы нені білдіреді?

Бұл тренинг туралы қатысушылардың ұғымы?

Олардың тақырыпқа қатынасы?

Неге? Бұл тақырып неге таңдап алынды?

Білім беру саясатының жалпы міндеттерімен байланысы?

Не үшін? Тренинг тақырыбының қатысушылардың практикалық әрекетіне қатысы?

Оларға бұл тақырып не үшін керек?

Қашан? Тренинг қашан болады?

Сіз үшін немесе қатысушылар үшін тренингтің өткізілу уақытының ерекше маңызы бар ма?

Қайда? Тренинг қайда өткізіледі?

Қатысушыларға тренинг өтетін жер таныс па?

Тренинг өткізілетін бөлме қандай?

Бөлменің сыртқы түрін өзгерте аласыз бы?

Ненің көмегімен? Сізде қандай оқу жадығаттары бар?

Нені? Қалай дайындау керек?

Қалай? Сіз жұмысыңызда қандай әдістер қолданасыз?

Тренингті жалғыз немесе командамен өткізесіз бе?

Бұл тек кейбір сұрақтар ғана. Тізімді өзіңіз де оңай жалғастыра аласыз. Осы сұрақтармен айналыса отырып, тренингтің *нақты дидактикасын* жасайсыз.

Әрбір сұраққа екі көзқараста жауап беру керек:

1. Тренингке қатысушылардың көзқарасы. Тренингке қатысушылардың роліне кіріп көріңіз. Қандай сезімді бастан кешірдіңіз?

2. Тренинг жетекшісінің көзқарасы. Осы сұрақтарға өзіңіздің қатысыңыз қандай? Сізде қандай сезімдер туғызады?

Схемалық жоспарлау дайын болған кезде нақтылап жоспарлауға кірісе аласыз.

қолдануға бағытталған және тәжірибелік психология аймағында кеңінен қолданылады.

Әлеуметтік–психологиялық тренингтің мақсаты келесі міндеттер арқылы нақтыланады:

- 1) психологиялық білімді игеру;
- 2) қарым-қатынас жасауға қажетті білік пен дағдыны қалыптастыру;
- 3) сәтті қарым-қатынас жасауға қажетті дағдыларды қалыптастыру, дамыту, түзету;
- 4) басқаны және өзін тану қабілетін дамыту;
- 5) тұлғаға қарым-қатынас жасау жүйесін дамыту.

Әлеуметтік–психологиялық тренингке қатысушылар тығыз қарым-қатынасқа түсуді қажет ететін мамандық иелері мен басқа адамдармен қатынасқа түсуде қиналатындар.

Әлеуметтік–психологиялық тренинг қатысушылардың ашық кері байланысқа түсе алатындай бойында сенімділікті ұялатуға бағытталады. Топта сенімділікті ұялату сабақты ерекше формада өткізуді талап етеді. Тренинг алға қойған мақсатына жету үшін жүргізуші топтың жоғары деңгейде дамыту шарттарын белгілеуі тиіс. Сабақтарды ұйымдастыру келесі қағидаларға сүйенеді:

1) қатысушылардың белсенділік қағидасы – сабақ барысында топ мүшелері әрдайым түрлі әрекеттерге қатысады: қатысушылардың өздері ұсынған жағдаяттарды рөлдерге бөліп орындау және оны талқылау;

2) зерттеушілік позициясы қағидасы – тренинг барысында топпен жұмыс жасауда жағдаяттар ұсынып, адамдар арасындағы өзара әрекеттестікті және қарым-қатынастың психологияда белгілі заңдылықтарына сәйкес оны шешу жолдарын өзбеттерінше іздестіру;

3) серіктестік қатынас қағидасы – тұлғаның құндылығын, ойын, қызығушылығын мойындау, шешім қабылдауда қатысушылардың қызығушылығын мүмкіндігінше ескеру.

Жоғарыда аталған тренинг түрлеріне ортақ ережелер бар. Тренинг ережесі – қатысушылар өзара жасайтын келісімдер.

1) *Осы тренингте ынтымақтастықты қалайша жүргіземіз?* Бұл ережелердің кейбірі тренинг өткізу тәжірибесіне және оқыту теорияларының принциптеріне негізделеді.

2) *«Біз» орнына «Мен».* Бірінші жақта сөйлеу: «Мен .... деп санаймын», «Мен .... келіспеймін».

- 3) *Жеке жауапкершілік.* Өз ісіне, таңдауына жауапкершілік.
- 4) *Өз пікірін айту.* Өзінің жеке қабылдауы туралы айту.
- 5) *Жалпылаудан аулақ болу.* Өз тәжірибесіне сүйену, жалпыламау.
- 6) *Өз интерпретациясын тексеру.* Өз интерпретациясын бақылап отыру.
- 7) *Кедергілер туралы белгі беру.* Тренинг кезіндегі пайда болған қиындықтар туралы айтып отыру.

Толерантные установки, напротив, проявляют себя активной жизненной позицией, предполагающей защиту прав любого человека и отношение к проявлениям нетерпимости как к недопустимым.

В основе процесса воспитания заложена идея добровольно, осознанно выбираемого отношения к поведению и поступкам другого, то есть толерантность. В этом случае толерантность предполагает терпение более сильного, опытного к более слабому, то есть принятие другого таким, какой он есть.

Проблема толерантности в молодежной среде – одна из актуальных, острых и противоречивых проблем современности. В девяностые годы XX века ситуация в стране существенно изменилась. Распад СССР негативно сказался на национальных отношениях. В Советском союзе толерантность воспитывалась на классовых интересах, в центр которого ставилась принадлежность человека к трудящейся массе. Равенство трудового народа представляло собой основу паритетности людей различных этнических общностей. По данной причине отмечались лишь локальные конфликты на бытовой почве между представителями разных народов, проживающих в одной местности и постоянно взаимодействующих между собой. При переходе к рыночной экономике возникла потребность для основания бесконфликтного взаимодействия людей разных национальностей, живущих на одной территории.

Российские ученые, такие как А.Г. Асмолов, А.А. Леонтьев и др. представляют толерантность как социальную норму, принцип межличностных и межгрупповых отношений, условия сохранения человеческого разнообразия и эффективного взаимодействия между людьми

Обосновывая смысл понятия «толерантность», было выявлено множество его определений в различных областях знания.

Слово толерантность этимологически восходит к латинскому *tolerantia* – «терпение, терпимость», связанному с многозначным глаголом *tolerare* с тем же значением, что и в современном английском языке, – «выносить, переносить, сносить» [4].

Так, Г.У Солдатова отмечает, что толерантность – это интегральная характеристика индивида, определяющая его способность в проблемных и кризисных ситуациях активно взаимодействовать с внешней средой с целью восстановления своего нервно-психического равновесия, успешной адаптации, недопущения конфронтаций и развития позитивных взаимоотношений с собой и с окружающим миром. Это определение позволяет рассмотреть категорию «толерантность» от ее понимания нервно-психической устойчивости до ее оценки как нравственного императивна личности [5].

Суть толерантности, заключается в качестве культуры (правовой, политической, нравственной) каждого социума, любой страты, каждого человека, невзирая на возраст, пол, профессиональную, этническую, или расовую принадлежность. В настоящее время разрабатываются и реализуются государственные, городские программы, направленные на формирование толерантной личности.

Таким образом, воспитание толерантности у молодежи должно стать одной из ведущих образовательных задач нового века. Особая потребность в ней в современную эпоху обуславливается глобализационными процессами, которые «сжали» мир в единый социально-политический организм и поставили его существование в прямую зависимость от того, насколько успешно сумеют ужиться сообщества, придерживающихся различных, часто противоположных норм и ценностей.

Литература:

1. Грошева А.Л. Формирование толерантности // Материал региональной научно-практической конференции. – Улан-Удэ, 2005.-№4. – С.16.
2. Кожаметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика.- Алматы,1998. – 317с.
3. Семенова Е. М. Толерантность: проблема осмысления и понимания // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. -2010. – № 4 (28): Проблема субъекта в гуманитарной психологии. – С. 88-92.
4. Абетова В.А. Толерантность и мир этнического // Мысль. – 2007. – №7. – С.29.
5. Матис В.И. Теория и практика развития национальной школы в поликультурном обществе. – Барнаул, 2009. – 353с.

Оқыту тренингі. Оқыту тренингтері бірінші кезекте кәсіпке қажетті дағдыларды жетілдірудегі маңызды фактор болып табылатын қарым-қатынас тиімділігіне бағытталған топтар жиынтығынан тұрады. Мұндай тренингтердің бағдарламасы нақты топтың тапсырысы бойынша құрылады. Мысалы, психотерапевтер үшін зертханалық тренингтер емделушімен жұмыс жасау дағдыларын қалыптастыруға бағытталады, профессионалдар үшін әдістемелік тренингтер тақырыптық тренинг болуы мүмкін, яғни келіс сөз жүргізу дағдыларын жетілдіруге, қалыптастыруға бағытталған тренинг, басқару іскерлігіне бағытталған тренингтер т.б.

Тренингтердің әртүрлілігі мен теориялық айырмашылықтарына қарамастан оның негізгі тәсілдерін немесе процедураларын атап өтуге болады: рөлдік ойындар мен топтық дискуссияның негізгі әдістемелік тәсілдерін вербальды емес әр түрлі коммуникациялық жаттығулар нұсқаларымен толықтыру, сөздік қорын байытуға бағытталған жаттығулар және т.б.

Психотерапияда, психокоррекцияда, қолданбалы психологияда тренинг ұғымының мағынасы кеңеюмен байланысты оның тиімділігі де әр түрлі бағытта қарастырылады.

Өзін таныту тренингі. Бұл мінез-құлықтық психотерапия әдістерінің бірі, өзіне деген сенімділікті арттыру тренингтеріне жақын келеді және Сэлтердің (Salter A.) шартты-рефлекторлық терапия негізінде пайда болған. Автор тұлға бойындағы өзіне деген сенімсіздік, өзін-өзі тежеу – бұл оқыту, үйрету процесінде оларды келенсіз мінез-құлықтары үшін жазалауда пайда болады деген болжам жасаған. Өзіне деген сенімділік – бұл адамның өз ниетін, қажеттілігін, махабатын, наразылығын, ашуын білдіре алу мен сын айта білу білігі. Тұлға бойындағы сенімділікті қалыптастыру үшін мыналар ұсынылады:

- 1) өзін сенімсіз сезінетін және көңілінде қорқыныш сезімін ұялататын әлеуметтік жағдаяттар тізімін жасау;
- 2) сенімсіздік тудыратын жағдаяттарды қиындық дәрежесіне сәйкес бөліп, оларды шешуге негіз болатын жолдарын, нұсқаларын қарастыру;
- 3) әрбір жағдаят бойынша өзін сенімді ұстауға, қорқынышты жоюға негіз болатын альтернативті мінез-құлық реакцияларын анықтау;
- 4) өзіне сенімділікті ұялататын мінез-құлықтарды бойында қалыптастыруға жаттығу;
- 5) мінез-құлқындағы өзгерістерді қиындық дәрежесіне сай рөл таңдап басқа адаммен бірге немесе айна алдында жаттығу, өз бойында қалыптастыруға тырысу;
- 6) әлеуметтік контактіде үрей мен қорқынышты жеңуге бағытталған эпизодтарды және оны шешу жолдарын қарастырып, тәжірибеде қолданып, өз бойына қалыптастыру, бекіту.

Өзін таныту тренингі көбіне невроз, психопатияға шалдыққан науқастарды емдеуге, мінез-құлқында түрлі кемшіліктері бар жасөспірімдерге жүргізіледі.

Әлеуметтік–психологиялық тренинг – қарым-қатынас жасау құзырлығын дамыту мақсатында топтық психологиялық жұмыстың белсенді әдістерін

адамды, оның ортасын қамтып, бір психологиялық өріс болады. Сонымен қатар, «топтық динамика» ұғымын да алғаш қолданысқа енгізген К.Левин болатын. Ол тренингтік топ әдісін коррекция, терапия жүргізудегі ең тиімді деп есептеді.

Соңғы кездері дамыту, коррекциялау тәжірибесінде аса тиімді психологиялық әдістердің негізінде пайда болып, синтетикалық, кейде өзіндік бағыты бар тренингтік жұмыстардың жаңа модификациясы қолданылуда. Ата-ана мінез құлқы, жанұялық, қорғану, қауіпсіздік т.б. қарым-қатынасқа негізделген арнайы тренингтерді тиімді ұйымдастыру принциптері мен әдіс-тәсілдері белгілі. Тренинг әдістері алғашқы кезеңде ересектерге ғана арналса, қазіргі кезеңде мектеп жасына дейінгі балалардан бастап, зейнеткерлерге дейін қолдану мүмкіндіктері бар.

Л.А.Петровская, А.Г.Ковалев, Т.С.Яценко және басқалардың еңбектерінде басты тренингтік әдістерге топтық пікірталастар мен ролдік ойындарды жатқызады. Ю.Н.Емельянов психофизикалық жаттығуларға вербалды емес өзара әрекеттесуді жатқызса, И.В.Вачков басты тренингтік әдістерге медиативтік және суггестивтік техникаларды жатқызады.

И.В. Вачков әлеуметтік-психологиялық тренингтерде топтық пікірталас тікелей қарым-қатынас процесінде топ мүшелерінің көзқарасын, бағыт-бағдарын, позициясын анықтауға, зерттеуге мүмкіндік беретіндігін атап көрсеткен.

К.Роджерс топ-анализ сияқты топтық жұмыстарды психотехникалық құрал ретінде қолданады. Тренингтік бағыттардың қайсысында болмасын ойын әдістері маңызды орынға ие, олар: ситуациялық, рөлдік, дидактикалық, шығармашылық, ұйымдастырушылық-әрекеттестік, имитациялық іскерлік ойындар. Бұл жерде ойын гештальттік теориялардың негізіндегі психотерапиялық әдіс ретінде қолданылады. Мысалы, психодрама, трансактілі талдау деструктивті ойын ретінде қарастырылады.

Жоғарыда ғалымдардың пікірлерін негізге ала отырып, психологиялық тренинг әр адамның өзін-өзі көрсете алуына, өзін-өзі бағалауының жоғарылауына, өзін-өзі түсінуіне, басқаларды түсінуіне, өз ойын толық жеткізе білуге, ашық айтуға мүмкіндік береді деген қорытынды жасауға болады.

Қазіргі кезеңде тренинг термині әр түрлі теориялық қағидаларға негізделген кең мағынада қолданылады. Тренинг терминінің нақты, біртекті, ғылыми анықтамасы жоқ. Тренингтер төмендегідей бағыттарда қарастырылады:

- өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға бағытталған тренингтер;
- оқыту тренингі
- өзін тану тренингі;
- әлеуметтік психологиялық тренингтер және т.б.

Өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға бағытталған тренингтерге мыналар жатады: түрлі нұсқадағы аутогенді жаттығулар, биологиялық кері байланыс тренингі. Аталған әдістер тұлғаның бақылау қабілеттерін дамытуға және физиологиялық қызметтерін басқаруға, эмоционалдық күйін көтеруге, психологиялық қозуды төмендетуге бағытталған.

PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF PERSONALITY IN MODERN CONDITIONS

Карканова Айгуль Жолдубаевна

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ И ВЛИЯНИЕ ЕЕ НА КУЛЬТУРУ, ЧЕЛОВЕКА И ОБЩЕСТВО

«Мы живем в мире, где опасности, созданные нашими же руками, не менее, а то и более серьезны, чем те, которые приходят к нам извне».
Э. Гидденс

В статье рассматриваются два вопроса: что такое глобализация и как она влияет на культуру, человека и общество. Глобализация – это всеобщий и многосторонний процесс культурной, идеологической и экономической интеграции государств, государственных объединений, национальных и этнических единств, что представляет собой сопутствующее явление современной цивилизации.

Страны и народы всего мира существуют в условиях растущего взаимовлияния. Ускоренные темпы развития цивилизации и хода исторических процессов поставили вопрос о неизбежности глобальных взаимоотношений, об их углублении, укреплении и ликвидации изоляции стран и народов. Изолированность от мира, замкнутость в собственных рамках была идеалом общества аграрного типа, для современного общества характерен тип человека, вечно преступающего установленные границы и обретающего новый облик, всегда движимого прежде всего мотивами обновления и изменения.

Сегодня же глобализация стала процессом строительства нового единства всего мира, ведущее направление которого и есть интенсивное распространение экономики, политики и культуры развитых стран во многообразном пространстве развивающихся и отсталых стран. Эти масштабные процессы происходят, по преимуществу, добровольно.

Всеобщие процессы глобализации вызывают необходимые и глубокие перемены в деле сближения и взаимосотрудничества народов и государств. За этим следует процесс сближения и унификации уровня жизни и его качества. Мир объединяется с целью решения межгосударственных или локальных региональных проблем. Взаимосближению и интеграции сопутствуют процессы, которые могут оказаться опасными для самобытности малочисленных народов и национальностей. Здесь имеется в виду установление тех норм и стандартов, которые по сей день

остаются проблемными для высокоразвитых стран. Грубая трансплантация норм и ценностей в общественный организм может оказаться губительной.

Культура, поскольку она является продуктом человеческой деятельности, не может существовать вне общности людей. Эти общности представляют собой субъект культуры, являются ее создателем и носителем.

Культурная глобализация – сложный и глубокий процесс. Это интенсивный, хотя и не всегда эквивалентный культурный обмен между человеческими общностями, обусловленный небывалым развитием средств коммуникации в современном мире, а также постоянными перемещениями (легальными и нелегальными) по миру огромных масс людей. Смещение и взаимодействие культур имеет сегодня реальное воплощение в бесчисленных личных, непосредственных контактах носителей разных культурных традиций – в производственном процессе, в туристических поездках, в университетах, в сети Интернет, по месту жительства и т.д. А также – в доступности «инокультурных» образцов для широких масс людей, которые уже не замкнуты в смысловом пространстве только своей культуры.

Глобализация в современном мире, процесс интеграции Казахстана в мировое пространство общественных, экономических, культурных отношений привели к росту гуманитарных контактов на всех уровнях. Особое место в этом процессе занимает межкультурная коммуникация, подразумевающая адекватное взаимопонимание двух участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам. Глобальные тенденции общемирового развития требуют осмысления проблем межкультурной коммуникации представителей разных культур и социумов.

Расширение международных социокультурных контактов сопровождается, с одной стороны, стремлением к контакту с другими культурами и установлению равноправных отношений между индивидами, группами и государствами. С другой стороны, возрастает неприятие «чужих» социокультурных ценностей, утверждение «своего» как приоритетного, самого лучшего и достойного подражания.

Межкультурная коммуникация осуществляется в процессе взаимодействия глобальной и локальной культур, между «открытым» сообществом индивидов и фундаментальными социокультурными установками. Глобализация представляет собой, по сути, новый этап взаимодействия социальных общностей как характеристику современного развития социальной коммуникации. В процессе межкультурной коммуникации происходит осознание коммуникантами социальных норм «чужой» культуры, что создает условия для успешной социализации и аккумуляции, способствующих развитию современной, открытой к сотрудничеству и созиданию мультикультурной личности.

В настоящее время возрастает значимость культурологических и образовательных функций родного и иностранного языков. В решении общечеловеческих проблем иностранный язык открывает новый мир, новую культуру.

При изучении иностранного языка происходит постижение, осознание нового, появляется картина многообразия культур и их взаимодействия. Учащимся

SOCIAL PSYCHOLOGY

Картбаева Ж.Ж.

педагогика ғылымдарының кандидаты

Оразова Ж.О.

аға оқытушы

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Қазақстан Республикасы

ТРЕНИНГ- КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІС РЕТІНДЕ

XX ғасырдың екінші жарытсынан бастап психологияның қолданбалы және тәжірибелік салаларында «тренинг» түсінігі пайда болды және кеңінен қолданыла бастады. Қазіргі таңда «тренинг» түсінігінің нақты бір анықтамасы болмағанмен, бұл әртүрлі іс-әрекеттердің, әдіс-тәсілдер мен құралдардың ортақ термині ретінде кеңінен пайдаланылуда.

Тренинг – бұл, тұлғаның қарым-қатынас стилінің үйлесімділігіне, оны өзгертуге және басқалармен қарым-қатынастағы қарама-қайшылықтарын, тұлғаның ішкі қарама-қайшылығын шешуге бағытталған эмоционалды тұрғыдан қанық, жарқын өткізілетін сабақ.

Тренинг жеке адамға басқаларды, қоршаған ортаны тануға көмектесіп, оны түсінуге, өз ойын ашық айтуға, ішкі күйзелісін жеңуге, оны басқамен бөлісуге, өзіне деген сенімділігін арттырып, өзін-өзі түсінуге, өз бойындағы басқада қасиеттерді көруге мүмкіндік береді және тұлғаның өзін-өзі бақылауына, байқағыштыққа баулиды.

Тренинг терминін ғылыми қолданысқа М.Форверг енгізді. Ол тренингті оқытудың бір формасы ретінде ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынасты, балалар мен ата-аналарының арасындағы қарым-қатынасты реттеуге пайдаланған.

Ю.Н.Емельянов тренингке іс-әрекеттің кез-келген қиын түрін игеру мен оқыту қабілеттілігін дамыту әдістерінің топтамасы деген анықтама береді. Ресейлік психолог Л.А.Петровская әлеуметтік-психологиялық тренингті «өзара қатынастағы білімді, әлеуметтік белгілеулерді, қабілеттілік пен тәжірибені дамытуға бағытталған әсер ету құралы», ретінде қарастырады.

К.Левин жеке адамдарды топ арқылы өзгертудің мүмкіндігінің үстемділігін ескере отырып, оған психологиялық әсер етудің тәжірибелерін өз еңбектерінде қарастырған.

Тренингтік топтардың жетіліп, дамуы К.Левин есімімен тығыз байланысты. Ол 1933 жылдан бастап АҚШ-та топтық динамика, әлеуметтік әрекет және басқа да топтық феномендер мәселелерін шешумен айналысқан. Осыған қатысты К.Левин өріс теориясын индивидтің мінез-құлқын анықтайтын бірлескен және байланысқан факторлар жиынтығын құрайды. Бұл факторлар жиынтығы жеке

згубно впливають на здоров'я, найчастіше називалися стреси, нервові та емоційне перенапруження. Також часто згадувався такий шкідливий фактор як шум (особливо серед вчителів початкових класів); перевірка зошитів у філологів, матеріальна нестабільність, напруга та інші. На прохання назвати заходи, які слугуватимуть збереженню здоров'я вчителів у процесі роботи були висловлені наступні побажання: зменшення навантаження та збільшення відпочинку; гідна заробітна плата; періодичне санаторно-курортне лікування; створення окремого робочого місця та кімнат для психологічного розвантаження; оптимізація профілактичних оглядів.

Під час анкетування з'ясувалось, що найпоширенішими серед педагогів є хвороби серцево-судинної системи у 20% з числа опитаних. На другому місці хвороби ЛОР органів (зокрема, ларингіти) та інші хвороби бронхолегеневої системи – 16% осіб. У 7,5% респондентів наявні хвороби шлунково-кишкового тракту; у 7% – опорно-рухового апарату. 8,2% жінок відмітили, що мають різні гінекологічні хвороби; 3,5% хворіють на цукровий діабет; 1,7% – на аутоімунний тиреоїдит і 1,2% страждають на хвороби нирок. Всього – 113 одиниць різної патології. З урахуванням того, що у деяких осіб наявні декілька хвороб, той факт, що мають певні проблеми зі здоров'ям визнали 95 осіб, – майже 55%.

Медичне обстеження педагогічних працівників виявило більше хвороб ніж було вказано у анкетах. Це свідчить про те, що деякі відхилення у стані здоров'я були виявлені вперше, і те, що не всі респонденти готові розповідати про свої хвороби, навіть анонімно. Водночас анкетування дозволяє одержати первинні відомості про психосоматичні розлади педагогів.

Отже, одержані результати дозволяють зробити висновки, що в силу специфіки професійної педагогічної діяльності хвороби, які входять до т.з. «святої сімки» психосоматичних розладів є дуже поширеними серед педагогів. А професійне здоров'я педагога є необхідною умовою його активної життєдіяльності, реалізації розвитку творчого потенціалу, оскільки воно позначається на здоров'ї його учнів і на результатах всієї навчально-виховної роботи.

Література

1. Маркова А.К. Психология труда учителя. – М.: Просвещение. – 1993 – 352 с.
  2. Мешко О.І., Мешко Г.М. Синдром «емоційного згорання» вчителя у контексті професійної діяльності шкільного психолога // Психолого-педагогічні засади професійного становлення особистості психолога. – Тернопіль, 2003. – Ч.3. – С. 104-112.
  3. Митина Л.М. Эмоциональная устойчивость учителя: психологическое содержание, генезис, динамика // Школа здоровья.-1995. – Т.2, №1. – С.25-43.
  4. Назаревич В.В., Ветрова Ю.Г. Особливості діагностики при проведенні психологічних експертиз // Нова педагогічна думка. – 2008. – № 2. – С. 33-38.
- The article deals with the preconditions of development and extension of psychosomatic disorders among the pedagogues by questionnaire.

Key words: questionnaire, professional pedagogical activity, emotional over-stressing, the health of pedagogue.

и студентам сегодня необходимо ознакомиться с культурным многообразием страны изучаемого языка, её вкладом в мировую культуру, с социокультурными особенностями, иметь представление о её ценностях и мировоззрении. Изучая иностранный язык в контексте полилога культур, студенты и учащиеся познают богатства культурного наследия не только зарубежных стран, но и своей страны.

Таким образом, предмет «иностраный язык» становится «местом постоянных встреч» обучающегося с новой, доселе неведомой ему культурой. Этот новый мир коренным образом отличается от привычного для обучающегося взгляда на жизнь, от системы норм и ценностей, устоявшихся в родном языке. Ведь общение даже с представителями собственной культуры может столкнуть нас с непредвиденными трудностями, вызванными разницей в возрасте и социальном положении, разностью в интересах, политических и экономических пристрастиях. Но справиться с ситуацией, и понять друг друга представителям одной культуры, говорящим и думающим на одном языке, который выполняет коммуникативную функцию в обществе, устроенном по законам, знакомым с детства, намного легче, чем партнерам, выросшим и воспитанным в различных культурах, к тому же использующим для коммуникации язык, являющийся как правило, иностранным для одного или нескольких участников. Участникам диалога разных культур необходимо знать сведения о традициях, обычаях, традиционно-бытовой культуре, повседневном поведении, принятым нормам общения, привычкам, невербальным средствам выражения, национальным особенностям мышления, художественной культуры, фразеологизмов, идиом языка и т.д.

Нация создает и сохраняет свою культуру как символ реализации своего права. Нация, как культурная реальность, проявляет себя в разных сферах, какими являются обычай, направленность воли, ценностная ориентация, язык, письменность, искусство, поэзия, судопроизводство, религия и т.д. Свою высшую функцию нация должна видеть в существовании нации как таковой. Она вечно должна заботиться об упрочении суверенности государства.

Сохранение самобытности и ее укрепление, главным образом, зависит от активности внутренних сил и от выявления национальной внутренней энергии. Культура общности не является простой суммой культур отдельных личностей, она сверхиндивидуальна и представляет собой совокупность ценностей, творческих продуктов и стандартов поведения общности людей. Культура – единственная сила, формирующая человека как члена общности.

Культура сохранения национальных особенностей становится богаче, если она взаимодействует со многими народами мира.

Личностная свобода, высокий уровень социальной сплоченности, социальная солидарность и др. – это и есть те основные ценности, которые обеспечивают жизнеспособность любых малых народов и реализуют национальные стремления и идеалы.

Общественная жизнь – это, прежде всего, интеллектуальная, моральная, экономическая и религиозная жизнь. Она охватывает все особенности совместной жизни людей. «Общество подразумевает систему взаимоотношений, связывающую индивидов, принадлежащих к общей культуре», – отмечает Э. Гидденс. Ни одна культура не может существовать без общества, но также и ни одно общество не может существовать без культуры. Мы не были бы «людьми» в том полном смысле, который обычно вкладывается в данный термин. Мы не имели бы языка, чтобы выразить себя, не обладали бы самосознанием, и наша способность думать и рассуждать была бы сильно ограничена...»

В ценности всегда выражены обобщенные цели и средства их достижения. Они играют роль фундаментальных норм, которые обеспечивают интеграцию общества, помогают индивидам осуществлять социально одобряемый выбор своего поведения в жизненно значимых ситуациях, в том числе и выбор между конкретными целями рациональных действий. Ценности служат социальными индикаторами качества жизни, а система ценностей образует внутренний стержень культуры, духовную quintessence потребностей и интересов индивидов и социальных общностей. Система ценностей, в свою очередь, оказывает обратное влияние на социальные интересы и потребности, выступая одним из важнейших стимулов социального действия, поведения индивидов.

В культуре каждой общности приняты определенные системы ценностей и соответствующая иерархия. Мир человеческих ценностей, затронутый бурными переменами, стал очень изменчив и противоречив. Кризис системы ценностей означает не их тотальное уничтожение, а изменение их внутренних структур. Ценности культуры не погибли, однако они стали другими по своему рангу. В любой перспективе появление нового элемента влечет за собой перетасовку всех остальных элементов иерархии.

Моральные ценности и нормы – очень важные явления в жизни индивида и общества. Именно через эти категории осуществляется регулирование жизни индивидов и общества. И ценности, и нормы «вплетены» в общество. Вместе с этим, соблюдение норм – не только их внешняя функция. В соответствии с групповыми нормами индивид рассматривает самого себя.

Глобализация представляет собой, по сути, новый этап взаимодействия социальных общностей как характеристику современного развития социальной коммуникации. В процессе межкультурной коммуникации происходит осознание коммуникантами социальных норм «чужой» культуры, что создает условия для успешной социализации и аккультурации, способствующих развитию современной, открытой к сотрудничеству и созиданию мультикультурной личности.

Глобализация в современном мире – это шаг в новое измерение, где общество и каждый человек должен мыслить в новом формате и создать благоприятные условия жизни для будущего поколения.

А.В.Брушлинский, Е.А.Климов, А.К.Марков, Л.М.Мітіна, С.Л.Рубінштейн та ін.). Авторы відзначають, що характеристики особистості фахівця можуть тією чи іншою мірою обумовлювати професійне становлення. Однак, виконання професійної діяльності викликає певні особистісні зміни, зокрема розвиток професійно-особистісної деформації. Інтерес до вивчення проблеми професійно-особистісної деформації знаходить віддзеркалення у роботах С.П.Безносова, Р.М.Грановської, Е.Ф.Зеєра, А.К.Маркова, С.Л.Рубінштейна та ін. Автори у своїх дослідженнях вказують, що на формування професійної деформації впливає тривала внутрішня напруга, особистісні особливості, умови праці і т. д.

До найбільш загальних факторів, що ініціюють розвиток професійних деструкцій, дослідники відносять вікові зміни, професійну втому, професійні захворювання і кризи (Е.Ф.Зеєр, А.К.Марков), напружені умови праці, інтенсивне спілкування з іншими людьми (С.П.Безносов, В.Д.Небиліцин), нововведення (А.В.Філіпов) багаторічне виконання однієї і тієї ж діяльності (А.М.Новіков) та ін. Особливості функціонування емоційної сфери вчителя, навички емоційної саморегуляції, стресостійкості входять у структуру його професійно важливих якостей.

З метою виявлення індивідуально-психологічних особливостей емоційної сфери педагогів різних спеціальностей, типу реакцій на конфліктну ситуацію, визначення наявності реактивного стану та зовнішніх причин, які спричиняють емоційний статус було проведено анкетування педагогів загальноосвітніх шкіл м. Кам'янець-Подільський.

У анкетуванні брало участь 173 педагоги. З них: 28 вчителів початкових класів; 21 викладачі іноземних мов; 22 вчителі української мови і літератури; 30 фахівців з фізики, математики та інформатики; 22 вчителі історії, біології та географії; 12 вчителів фізичної культури та трудового навчання; 21 – музики, гри на інструментах та образотворчого мистецтва; 17 корекційних педагоги. Серед опитуваних – 26 чоловіків та 147 жінок віком від 23 до 73 років.

Респондентам було запропоновано самостійно дати відповіді на питання анкети розробленої нами. Опитувані самі формулювали відповіді у довільній формі. Проводилося анкетування індивідуально, під час проходження профілактичних оглядів.

На питання: «Чи відчували Ви зміни певних рис Вашого характеру під впливом педагогічної діяльності?» – 40% респондентів відповіли, що не відчували. 60% опитаних відчували певні зміни характеру. Стосунки з учнями більшість педагогів охарактеризували як «добрі», «дружні», «позитивні» та «демократичні». Водночас назвали найчастішу причину конфліктів з учнями «оцінювання знань», потім «порушення дисципліни», «зухвала поведінка»; називалась навіть «розпуста окремих дівчаток», а всі вчителі трудового навчання назвали «порушення техніки безпеки».

Нас цікавило, як вчителі ставляться до раптових змін у процесі роботи. Якщо до раптових змін у розкладі з 173 опитуваних негативно ставляться тільки 17%, переважно вчителі середнього віку (від 28 до 37 років), то до «зміни навантаження» число невдоволених зростає майже до 90%. Найбільш рішуче налаштовані діяти «згідно закону» вчителі історії, географії, української мови та літератури; готові боротися, «ходити на з'ясування» вчителі від 40 до 55 років.

На запитання: «Які причини можуть перешкодити Вам прийти на роботу?» – 95% відповіли: «хвороба». Серед шкідливих факторів у діяльності педагога, що

Проаналізуємо **кореляційні зв'язки показників професійного самоздійснення з показниками професійної самоефективності та мотивації.**

Перш за все слід відмітити, що показники **самоефективності** мають тісний прямий достовірний зв'язок з усіма узагальнюючими показниками як загального рівня професійного самоздійснення обстежених працівників профспілок, так і обох окремих його складових: внутрішньо-професійного та зовнішньо-професійного самоздійснення ($p \leq 0,01$). З цього випливає, що самоефективність є важливим чинником успішності професійного самоздійснення особистості.

Показники **внутрішньої мотивації** достовірно і прямо корелюють з загальним рівнем професійного самоздійснення фахівця; рівнем внутрішньо-професійного самоздійснення; переважаючим задоволенням власними професійними досягненнями; формуванням власного «життєво-професійного простору»; виявом високого рівня творчості у професійній діяльності ($p \leq 0,01$), а також з рівнем зовнішньо-професійного самоздійснення; потребою у професійному вдосконаленні; постійною постановкою нових професійних цілей та розкриттям особистісного потенціалу і здібностей у професії ($p \leq 0,05$).

Зовнішньо-позитивна мотивація прямо і достовірно корелює з наявністю проекту власного професійного розвитку ($p \leq 0,05$).

Таким чином, можна зробити висновок, що внутрішня мотивація є дуже важливим і значущим компонентом професійного самоздійснення. Цей факт ще раз підтверджує доцільність надання досліджуванним фахівцям психологічної підтримки з метою підвищення внутрішньої мотивації професійної діяльності, що допоможе підвищити рівень їхнього професійного самоздійснення.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні загальних чинників професійного самоздійснення та розробці системи психологічних заходів, спрямованих на сприяння професійному самоздійсненню працівників профспілок.

Подорожна А.П., аспірантка

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

АНКЕТУВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ МЕТОДІВ ВІЯЛЕННЯ ПСИХОСОМАТИЧНИХ РОЗЛАДІВ У ВЧИТЕЛІВ

У статті доведено передумови виявлення психосоматичних розладів серед педагогічних працівників методом анкетування.

Ключові слова: анкетування, педагогічна професійна діяльність, емоційне перенапруження, здоров'я педагогів.

Професійна діяльність педагогів входить у групу професій із великою кількістю стрес-факторів і проблем.

Вивченню впливу професійної діяльності на зміни у структурі особистості присвячені праці багатьох вітчизняних учених (К.А.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Г.М.Андрєєва, Л.І.Анциферова, А.Г.Асмолов, А.А.Бодальов,

Література:

1. Радугин А. А., Радугин К. А., «Социология. Курс лекций»
2. В. А. Зубаков, «Прошлое и будущее человечества глазами эколога», «Общественные науки и современность», N 3, 1997 г.
3. Кассирер Э., Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры // В кн.: Проблема человека в западной философии. М., «Прогресс», 1988.
4. Ортега-и-Гассет Х., Новые симптомы // В кн.: Проблема человека в западной философии.
5. Гидденс Э., Социология. М., 1999. С. 43.
6. Чавчавадзе Н.З., Культура и ценности. Тб., 1984. С. 36.

Шорникова О.В.

Костанайский государственный университет имени А.Байтурсынова, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗЕ ПРИ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЕ

Мы живем в эпоху новых технологий, новых средств коммуникации, которые меняют наш образ жизни, общения и мышления, а также методы достижения благосостояния. Мощь человеческого мозга, знания и творческий подход все больше и больше применяются в качестве основного капитала общества.

В современных условиях динамичного и поступательного развития экономики нашей страны, интеграции отечественной системы высшего образования в международное образовательное пространство актуализируются проблемы профессионально-личностного развития и саморазвития конкурентоспособного специалиста, эффективной подготовки его к профессиональной и общественной деятельности. На современном этапе развития общества образование становится одной из важнейших и центральных сфер человеческой деятельности, теснейшим образом связанной со всеми другими сторонами общественной жизни. От способности системы образования удовлетворять потребности личности и общества в высококачественных образовательных услугах принципиально зависят перспективы экономического, общественного и духовного развития страны. Как указывает Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев, «Главным критерием успеха образовательной реформы является достижение такого уровня, когда любой гражданин нашей страны, получив соответствующее образование и квалификацию, сможет стать востребованным специалистом в любой стране мира» [4].

Мы видим, что современное образование в высшей школе стоит перед насущной потребностью не на словах, а на деле реализовать принципы индивидуализированного обучения.

В стратегических документах и нормативно-правовых актах, определяющих развитие системы образования (Закон Республики Казахстан «Об образовании», Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2005-2010 годы и др.) обозначена необходимость создания условий для преимущественной подготовки кадров высшей квалификации по техническим специальностям, обеспечивающих реализацию Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы, внедрение прогрессивных систем и технологий обучения, в том числе кредитной и дистанционной [3; 7; 6].

Стержневым фактором реализации указанных задач является организация образовательного процесса в условиях университетской профессиональной подготовки в соответствии с индивидуальными особенностями студента, учет его личностного и интеллектуального потенциала. В классической педагогике и психологии (Ж.Аймаутов, Л.С.Выготский, А.Дистервег, М.Жумабаев, П.Ф.Каптерев, Т.К.Кенжебаев, Я.А.Коменский, М.К.Курманов, Р.Г.Лемберг, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, К.Д.Ушинский и др.) учет индивидуальных и возрастных особенностей обучающихся, развитие их способностей считается одним из эффективных условий преподавательской деятельности.

В Республике Казахстан большой вклад в развитие физического образования, совершенствования методов и организационных форм обучения внесли видные ученые, такие как: С.Е.Ерматов, К.Ж.Жанаберген, Т.К.Кенжебаев, В.Н.Косов, Э.М.Мамбетакунов, О.С.Салимбаев, Л.М.Чечин и др.

Фундаментальные труды стали основой для развития индивидуально-ориентированной психологии и педагогики, концептуальному оформлению научных направлений отражены в работах Ю.К.Бабанского, А.А.Бодалева, Л.И.Божовича, П.Я.Гальперина, В.В.Давыдова, А.В.Запорожца, И.Я.Лернера, М.И.Махмутова, М.Н.Скаткина, Н.Ф.Талызиной, Д.Б.Эльконина и др.

Указанные исследования оказали огромное влияние на теорию и практику индивидуального и дифференцированного обучения, на совершенствование всего образовательного процесса в целом.

В настоящее время особенно актуальным становится переход от традиционной «линейной системы обучения» (изучение дисциплин образовательной программы строго в соответствии с логикой обучения) к «нелинейной» системе, при которой обучающиеся могут самостоятельно планировать последовательность образовательного процесса, что в свою очередь позволяет активизировать познавательную деятельность студентов в вузе.

Одной из разновидностей нелинейной системы является кредитная система обучения – образовательная технология, повышающая уровень самообразования и творческого освоения знаний на основе индивидуализации, выборности образовательной траектории в рамках регламентации учебного процесса и учета объема знаний в виде кредитов. Она позволяет более гибко относиться к процессу образования, студент может выбирать большее количество курсов для самостоятельного изучения.

ників самоздійснення в контексті вікового розвитку, особливостей індивідуально-типологічних варіантів самоздійснення. *Професійне самоздійснення* є однією з найважливіших форм життєвого самоздійснення, що характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця у обраній професії, розвитком його здібностей, взаємопоєднанням із професією, повсякчасною потребуваністю його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду та здобутків іншими фахівцями.

На основі результатів емпіричного дослідження, яке проводилося у профспілкових організаціях, що підпорядковуються Київській міській раді профспілок, проаналізуємо особливості та визначимо основні чинники професійного самоздійснення працівників профспілок.

Під час дослідження було використано такі **методики**:

1. Опитувальник професійного самоздійснення;
2. Шкала самооефективності Р.Шварцера та М. Єрусалова;
3. Мотивація професійної діяльності (методика К. Замфір у модифікації А. Реана).

Результати обробки даних **опитувальника професійного самоздійснення** свідчать про те, що переважна більшість досліджуваних виявила середній та вищий за середній рівень прояву професійного самоздійснення.

Результати обробки даних **шкали самооефективності Р. Шварцера та М. Єрусалова** розподілилися таким чином: низький рівень прояву даного показника не виявлено; нижчі за середні спостерігаються лише у 6% обстежуваних; середній рівень – у 35%; вищий за середній – у 44% і 15% фахівців продемонстрували високий рівень прояву самооефективності. Таким чином, ми бачимо що більшість досліджуваних працівників профспілок виявила середній та вищий за середній рівень прояву самооефективності.

Розглянемо результати дослідження **мотивації професійної діяльності**. Слід відмітити, що у переважній більшості фахівців не зафіксовано значної різниці між ступенем вираженості показників різних типів мотивації. При цьому, серед загальної кількості обстежених чітко простежується тенденція переваги зовнішньої позитивної мотивації (грошовий зарібок, просування по службі, соціальний престиж) над іншими мотиваційними комплексами. Нажаль, лише у 12% обстежуваних спостерігається перевага внутрішньо-мотиваційного комплексу. Цей факт свідчить про доцільність психологічної допомоги з метою оптимізації професійної діяльності фахівців та підвищення рівня їхнього самоздійснення.

Дані **кореляційних зв'язків узагальнених показників Опитувальника професійного самоздійснення з показниками ознак внутрішньо-професійного та зовнішньо-професійного самоздійснення (Таблиця 4)** свідчать про те, що всі узагальнені показники внутрішньо-професійного та зовнішньо-професійного самоздійснення мають тісний прямий достовірний зв'язок між собою та загальним рівнем професійного самоздійснення. Також ми бачимо, що майже всі показники окремих ознак внутрішньо-професійного та зовнішньо-професійного самоздійснення мають прямий достовірний зв'язок з узагальненими показниками професійного самоздійснення досліджуваних фахівців.

1. Кәсіби ағарту, ол кәсіби ақпараттандыру, кәсіби пропаганда, кәсіби үгіттеуден тұрады;
2. Тұлғаның белгілі бір кәсіп түріне қызығушылықтарын, қабілеттері мен бейімділіктерін көрсететін алдын ала кәсіби диагностикалау;
3. Кәсіби кеңес беруші мамандар тарапынан кәсіп таңдауда индивидуалды көмек көрсетуге бағытталған кәсіби кеңес беру жұмыстары;
4. Белгілі бір кәсіп түріне қабілеттілігі жоғары тұлғаларды таңдауға негізделген кәсіби іріктеу жұмыстары;
5. Әлеуметтік-кәсіби адаптация;
6. Қатысушыларда жауапкершілікті, кәсіби сапалар мен мақтанш сезімін қалыптастыру мақсатындағы кәсіби тәрбие беру.

Кәсіби бағдарлау жұмыстарының ұзақ жылға дамуы барысында түрлі бағыттағы әдістері мен формалары жасалған: кәсіптер жайлы әңгімелер, әңгімелесу, экскурсия, пікірталастар және т.б.

Сонымен кәсіби бағыттылық ұғымы кәсіби бағдарлау, кәсіби өзін-өзі анықтау, тұлғалық өзін-өзі анықтау ұғымымен тығыз байланыста. Бұл ұғымдарды бірінсіз бірін қарастыру алмаймыз. Жалпы жасөспірімдердің кәсіби бағыттылығы оларды кәсіби бағдарлау жұмыстарына, олардың кәсіби және тұлғалық өзін-өзі анықтауларына байланысты болады.

Әдебиеттер:

1. Түрікпенұлы Ж. Кәсіптік бағдар, Алматы 1995
2. Нұрғалиева Г.К. Психолого-педагогические основы ценностного ориентирования личности//Док.диссертации наук, Алматы 1993.
3. Ростунов А. А. Психология профессионализма – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 2006. – 265 с.
4. Ковалев В. И. Психологический практикум 24. Содержание процесса культурной идентификации как новый тип образовательной подготовки личности педагога в вузе //Новые образовательные технологии обучения в вузе: Межвуз. сб. науч. тр./ ВолГТУ.- Волгоград, 1998.- Вып. 4. Ч. 2.

К.психол.н. Болотнікова І.В., к.біол.н. Завадська Т.В.

Інститут психології ім.Г.С.Костюка НАПН України

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПРОФСПІЛОК

Дослідниками наголошується, що недостатня вивченість проблеми самоздійснення зумовлює актуальність експериментального вивчення питань взаємозв'язку способів самоздійснення з віковими та особистісними особливостями людини, ролі мотиваційно-сміслових, особистісних, біографічних чин-

В условиях кредитной технологии обучения студенты являются основной частью деятельности вуза. Кредитная технология обучения позволяет выработать индивидуальную траекторию обучения студента, которая может меняться в зависимости от желаний студента и возможностей вуза. Преподаватель в условиях кредитной системы является организатором самостоятельной познавательной деятельности студентов.

Мы видим, что на современном этапе развития общества, рыночной экономики и системы образования в целом от современного специалиста требуются профессиональная компетентность и способность принимать решения в нестандартных ситуациях, умение работать в команде, самостоятельно добывать, анализировать и эффективно использовать информацию, рационально работать в быстроизменяющемся мире. Именно эти качества приобретут студенты, обучаясь в условиях использования активных форм, работая в парах, группах, решая конкретные жизненные ситуации, самостоятельно, в диалоговом режиме с компьютером и др. При этом больший приоритет отдается самостоятельной работе. Всем этим требованиям отвечает кредитная технология обучения, которая направлена на повышение уровня самообразования и творческого освоения знаний на основе индивидуализации подготовки студентов.

Живя в эпоху технологического прогресса, мы можем наблюдать, что современное образование основано на индивидуализации и дифференциации образования, альтернативности образовательных систем и учебных заведений, гибкости и динамичности учебнопрограммной документации, адаптивности к изменяющимся условиям социально-экономической среды.

Таким образом, мы можем сделать вывод о том, что компетенция личностного самосовершенствования подразумевает овладение студентом теми способами деятельности, которые пригодятся ему в определенной современной жизненной и профессиональной ситуации.

Подводя итог нашего исследования можно сделать следующие выводы:

✓ Актуальная проблема казахстанского общества является в формировании конкурентноспособной личности, готовой не только жить в меняющихся социальных и экономических условиях, но и активно влиять на существующую действительность, изменяя ее к лучшему.

✓ Основной линией реформирования системы образования в условиях высшей школы сегодня является тенденция к изменению приоритетных целей образования в ВУЗе, где на первый план ставится задача развития личности студента-профессионала, формирования прочных знаний, умений, навыков, культурного поведения.

✓ Такие ключевые компетенции, как компетенция личностного самосовершенствования, социально-трудовая, коммуникативная, информационная, учебно-познавательная, ценностно-смысловая, общекультурная могут и должны быть реализованы в условиях профессиональной подготовки будущих специалистов.

Литература:

1. Абдыкаримов Б.А., Андасова Б.З. Организация самостоятельной работы студентов по кредитной системе обучения. – Астана: Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 2005.-4с.
2. Гарунов М.Г. Совершенствование внеаудиторной самостоятельной работы студентов – важное условие эффективной подготовки специалистов. – Тюмень, 1981.-53 с.
3. Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.10.2011 г.)
4. Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана от 1 марта 2006 года «Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира»
5. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: Учебное пособие для студентов пед. институтов / Щукина Г.И. -М: Просвещение, 1979.- 160 с.
6. Указ Президента Республики Казахстан от 17 мая 2003 года N 1096 «О Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы»
7. Указ Президента РК от 11 октября 2004 N 1459 «О Государственной Программе Развития Образования в Республике Казахстан На 2005-2010 Годы»

Танирбергенова А.Ш.

*«Тұран-Астана» университетінің «Психология»
кафедрасының меңгерушісі, п.ғ.к., доцент*

Камыспаева С. О.

«Тұран-Астана» университетінің магистранты

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН ТҮЗЕТУДЕ ОТБАСЫНЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Қазіргі заман талабы тәуелсіз қазақ елін әлемдік қауымдастыққа танытып, мойндата алатын, еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, отансүйгіш, парасаты биік, кәсіби біліктілігі жоғары, жан-жақты дамыған азамат тәрбиелеу. 2014 жылғы 11 қарашадағы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» атты Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында бірінші кезекте білім беру проблемаларын шешу мен оны жетілдіру міндеттерін қойып отыр. Білім беру процесінде жасөспірімдердің тұлғалық сана-сезімдерінің қасиеттерін қалыптастыра отырып, болашағына жол сілтеу – қазіргі таңда ауқымды мәселе болып отыр. Өйткені, тұлғалық сана-

жалпы келесі мақсаттарды қояды: оқушыларды белгілі бір білімдермен қамтамасыз ету, бойында дағдыларды қалыптастыру, шығармашылық мүмкіндіктер мен қажеттіліктерді ашу, эстетикалық сананы тәрбиелеу, құндылықтарды реттеу және т.б.

Осы қойылған мақсаттар мен міндеттер мектептегі кәсіби бағдарлау жұмысының барлық құрылымдарының жүзеге асуымен орындалады. Тұла кәсіби өзін-өзі анықтау процесінің субъектісі болғандықтан құрылымдардың ішінде тұлғалық құрылымға баса назар аударған жөн. Кәсіби өзін-өзі анықтау Е.Б. Евладов бойынша әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық, дифференциалды-психологиялық компоненттерді қамтитын көпөлшемді процесс. Әлеуметтік мағынада кәсіби өзін-өзі анықтау тұлға дамуына әсер ететін қоғамның тұлғаға қоятын талаптарынан тұрады.

Дифференциалды-психологиялық көзқарас бойынша кәсіби өзін-өзі анықтау кәсіби іс-әрекетте индивидуалды өмір стилінің қалыптасуы барысында көрініс табады. Бұл жағдайда кәсіби өзін-өзі анықтау уайымдар, мақсаттар, кәсіби әрекеттер мен нақты әлеуметтік жағдайларды түсіну емн қоғамдағы өз орнын білуді қамтитын индивидуалды кәсіби «Мен» концепциясында көрініс табады.

Кез келген жағдайда кәсіби өзін-өзі анықтау нақты еңбек әрекетіне, еібек нарығының мобилділігіне қатынасы мен осы нарықта бағдарлана алуын және нарықтағы өзгерістерге бейімделе алу тенденциясын қалыптастырады. Осыдан шығатыны кәсіби өзін-өзі анықтау – тұлғалық өзін-өзі анықтаудың бір бөлшегі екені.

Тұлғалық өзін-өзі анықтау психологиялық құбылыс ретінде жасөспірімдік кезеңде пайда болады. Тұлғалық өзін-өзі анықтаудың негізгі сипаттамасы келесідей:

- Тұлғалық өзін өзі анықтауға деген қажеттілік өзі және әлем жайлы елестерінің мазмұндық жүйесін қалыптастыруға деген қажеттіліктерден тұрады;
- Өзін-өзі анықтау болашаққа бағдарланады;
- Тұлғалық өзін-өзі анықтау кәсіп таңдаумен байланысты, бірақ оған сәйкес келмейді.

Л.И.Божович тұлғалық өзін-өзі анықтаудың бір мезетте жүзеге асатын екіжоспарлылығын бөліп көрсетті, бір жағынан болашақ кәсібін анықтау мен өз өмірін жоспарлау болса, екінші жағынан нақты емес өзінің өмір сүруінің мәнін іздеу.

Тұлғалық өзін-өзі анықтау – жасөспірім тұлғасының өз болашақ кәсібін жеке өзі саналы түрде, дербес, таңдай алу жағдайын жету. Эффективті кәсіби өзін-өзі анықтау – жасөспірімнің тұлғалық дамуының жоғары сатысында, жасөспірім өзіне, өз «Меніне» өз өмірінің субъектісі ретінде қатынас жасап, өзі таңдау жасай алатын деңгейде мүмкін болады.

Кәсіби бағдарлау жұмыстары мен жасөспірімдердің кәсіби бағытталуы қоғамдағы кадрлардың сұранысына, өзгерістерге байланысты жүреді. Жасөспірімдер кәсіби бағытталуы барысында тек субъективті факторлар әсеріне ғана түспейді, яғни олар тек өздерінің жеке қызығушылықтары мен ерекшеліктеріне ғана сүйенбейді, сонымен қатар объективті факторлардың да әсеріне түседі, қоршаған орта, қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жағдай және т.б. жағдайларды ескере отырып кәсіп таңдайды. Жасөспірімдердің кәсіби бағытталуы дұрыс жүруі үшін кәсіби бағдарлау жұмыстарының сапалы және эффективтілігі жоғары болуы қажет.

Қазіргі кезде кәсіби бағдарлау жұмыстарының жүйесі келесі бағыттағы әрекеттер тізімінен тұрады:

мынандай тұлғалық сипаттардан тұрады: табандылық, тұрақтылық, адалдық, болашақ мамандығына берілу қайта құрылады.

Кәсіби бағдарлау мақсат, міндеттер мен қызметтері ортақ, өзара байланысатан бірнеше құрылымдардан тұратын тұтас жүйе (1-сурет):

1-сурет. Кәсіби бағдарлау жүйесінің құрылымдары

Ұйымдастырушылық-қызметтік құрылым – оқушыларды саналы түрде кәсіп таңдауға дайындауға жауапты, өзінің қызметтері мен міндеттерін координация қағидары негізінде орындайтын әртүрлі әлеуметтік институттардың іс-әрекеті.

Логико-мазмұндық құрылым – оқушыларды кәсіби ағарту жұмыстары, олардың қызығушылықтары мен қабілеттерін дамыту, кәсіби кеңес беру, кәсіби іріктеу, әлеуметтік-кәсіби адаптация.

Тұлғалық құрылым – оқушы тұлғасы кәсіби өзін-өзі анықтауының дамуының субъектісі ретінде қарастырылады. Субъектінің шығармашылық әрекеттері, кәсіби әрекетте өзін-өзі көрсету, өзін-өзі жүзеге асыру, бағыттылық, яғни мотивтер жүйесінің тұрақты доминантты түрі, қызығушылықтары, сенімдері, білімдер мен дағдылары меңгеруге деген, әлеуметтік нормалар мен ережелерге, құндылықтарға қатынасы, эстетикалық мәдениетінің дамуы, өзін-өзі саналауының деңгейі, өзі, мүмкіндіктері, қабілеттері жайлы ойлары мен өзін-өзі бағалауы қарастырылады.

Басқарушылық құрылым – кәсіби бағдарлау жүйесінің жағдайы мен құбылыстары жайлы, бағдарламалар мен ұсыныстарды құрастыру, жүзеге асыру процесінің реттелуі туралы ақпараттарды өңдеу мен жинақтау.

Кәсіби бағдарлау жұмыстарының барлық құрылымдары бір бірімен өзара тығыз байланысты және осы байланыстың нәтижесінде жаңа, интегративті сапаларды қалыптастырады. Кәсіби бағдарлау жүйесі диагностикалық, оқыту, қалыптастыру, дамыту қызметтерін атқарады.

Кәсіби бағдарлаулық мақсаты қоғам тарапынан, қоғам талаптары мен міндеттеріне орай болады. Әлеуметтік педагогтың кәсіби бағдарлау барысындағы басты мақсаты оқушыны саналы түрде кәсіп таңдауға баулу. Оқушыны кәсіби бағдарлаушы маман жоғары міндеттерге сәйкес өз алдына

сезімдерін қалыптастыру тек білім берумен ғана шектелмейді, яғни ол үшін мектепте өткізілетін тәрбие жүйесінің іс-шаралары оқушылардың болашақта парасатты, білікті, мәдениетті, білімді және дүниетанымы жоғары болып, еліміздің мәртебелі азаматы болуына ықпалын тигізуіне түйінделуі қажет. Елдің экономикалық жағдайы, бұрынғы дүниетанымның құлдырауы мен бәсекелі және жоғары өндірісті жағдайда өмір сүру мен жұмыс жасау іскерлігі мен дағдысының жоқтығы – қоғамның күрделі қиындықтары мен ішкі дау-жанжалдарды тудыруға әкеледі. Жастар арасында ересектермен күрделі және қиын қарым-қатынастар көрінеді. Сонымен қатар, қаталдық пен агрессивтілік пайда болып, қылмыстық әрекеттер көбейді.

Жасөспірімдердің эмоционалдық дамуы, балаға маңызды жеке мәселелердің шешілуі, оның өміріндегі оқиғаларды және жақын адамдармен қары-қатынасын ойдан өткізуі ұйымдастырылған педагогикалық үрдістен тысқары қалды. Бала тұлғасын дамытуға бағытталған жаңа педагогикаға өтуді – тереңдете білім беру мәселесі ретінде шешу мүмкін емес. Бұл – біздің бүкіл өмірімізді қайта құру және ұрпақтар арасындағы байланысты қайта қалыпқа келтіру мәселесі болып табылады. Ю.К. Бабанский, Р.В. Овчарова және А.И. Шужебаева ғалымдардың пікірлері бойынша, тәрбиедегі ауытқушылық отбасында көрініс береді және оның себептері отбасы құрылымында болады, сондай-ақ ата-ананың балаға қарым-қатынасынан туындайтынын айта келіп осы бағыттағы тәрбиенің мынадай негізгі параметрін бөліп көрсетеді: түсінбеушілік, қабыл алмау, тоталитарлық сәйкессіздігі, балалармен қарым-қатынасындағы икемсіздігі, балаға қараудағы бір қалыпсыздығы, ата-аналардың өзара қатынасындағы келіспеушіліктері. Отбасы жағдайындағы осындай мәселелерді ескерген авторлар бала мінез-құлқының бұзылуына, олардың «тууына» себепші болатындығын көрсетіп, егер ата-аналар өздерінің жеке проблемаларын дер кезінде шешіп отырса, бала психологиясының бұзылуына жол берілмейді деп санайды. Сонымен, Р.В. Овчарова және басқа да ғалымдардың зерттеулерімен келісе отырып, бала мінез-құлқы қиындығының себептерін жалпы мынадай топтарға жатқызуға болады.

1. Әлеуметтік-педагогикалық қараусыз қалу, бұл арада бала өзінің тәрбиесіздігінің нәтижесінде өзін дұрыс көрсете алмайды, онда қажетті білім, іскерлік, дағды және жағымсыз мінез-құлық стереотипі қалыс қалады.

2. Терең психикалық дискомфорт бұл отбасы өзара қатынасының сәтсіздігінен, яғни отбасындағы психологиялық жағдайдың терістігі, топтағы құрбы-құрдастарымен өзара қатынасының жараспауы, балаға ата-ана, тәрбиеші, оқытушы тарапынан әділетсіз қатынас жасалуы салдарынан көрінеді.

3. Жас дағдарысы, мінез акцентуациясы және басқа да себептерге байланысты психикалық және дене күшінің саулығы мен дамуының ауытқу күйі.

4. Өз ойын білдіруге парасатты белсенділік танығудан, пайдалы әрекет түрімен шұғылданудан қалыс қалу.

5. Қараусыздық, қоршаған ортаның теріс ықпалын және оның негізінде әлеуметтік-психологиялық дезадаптацияның дамуы.

Тұлғаның қалыптасуы адамның мінездемесі үшін маңызды орын алады, яғни оның мінез-құлық пен іс-әрекетінің жоғары саналы формаларын

қамтамасыз етіп, оның ақиқатқа байланысты барлық қарым-қатынастырының бірлігін құрайды. Адамның қоғамдық қатынастар жүйесінде алатын орны, оның орындайтын іс-әрекеті – бұл оның тұлғасының қалыптасуын анықтайтын жағдайлар. Агрессивті мінез-құлықтың қалыптасуына әсер ететін шартсыз факторлардың бірі – жанұядағы қатынас. Көптеген шет елдік зерттеулер көрсеткендей агрессивті балалардың ата-аналары физикалық жазаларды қолдануға бейім болған және бір-бірімен келісушілік болмаған, балаларға жек көрушілік қатынаспен және эмоциялық суықтықпен қараған. Балалардағы агрессивтілікті зерттей келе үш варианттың сипаттайды:

1. Ата-анасының біреуі агрессивті болғандықтан және агрессивтілік және қылмыстық тенденцияны туындататын күрделі конфликттер себебінен бала агрессивті болады.

2. Ата-анасының ешқайсысы агрессивті болмайды. Ата-аналары агрессивті емес, балаларын қатал жазалаушы және жанұялық конфликт аз болған, бірақ балалар физикалық жазалауға ұшырайды.

3. Баланың агрессивті мінез-құлқына шектен тыс қамқоршылық жанұяның ішінде бекітіледі. Тек осының салдарынан бала нақты сол агрессивті мінез-құлықтың жағымсыз жақтарының басымдылығын таразылауға үйренеді. Сонымен қатар ата-ана жағынан агрессивті мінез-құлықтың шектен тыс болуы да зиян болады. Бала міндетті түрде өзінің ашу ызасын ішіне жинауға мәжбүр болған жағдайда оның агрессивті сезімдері соғұрлым күшейе түседі. Қатал жазалау жаңа фрустрацияларға әкеледі. Яғни сол жағдайлардан шығар жол таппаған кезде жаңа агрессивті сезімдерге әкеледі. Егер бұл қайталанатын болса, негативті шиеленісті іздеу ретінде қарастырылатын мінез-құлықтың моделі қалыптасады. Жасырын агрессивтілік болған жағдайда балада мазасыздану және жайсыздық (дискомфорт) пайда болады. Агрессивті мінез-құлыққа анасының және әкесінің ашуын көтере алмаған жағдайда және фрустрацияға жауап бере алмаған кезде балада мазасыздану жоғарылай бастайды. Джаманбалаева Ш.Е. пікірінше, просоциалды өмірлік бағдары бар жағымды жанұяда өскен балаларға ашық түрде өзінің агрессивтілігін қанағаттандыруға шек қойған жағдайда, яғни асоциалды жеткіншектерге тән сана астындағы кешендерді қанағаттандырудағы агрессивті садисттік фантазиялау негізіндегі стереотиптегі формаға айналуы мүмкін.

Әлеуметтенудің тиімді және мінез-құлықтың агрессивті формаларының қалыптасуын ескертудің маңызды шарты үйір болу мотивациясы, балалар сол арқылы қоршағандар оның ішінде, әсіресе өз ата-аналарының қолдауын, назар салуын, қызығуларын тілейтін әрекеттерге үйір болады. Содан кейін екінші бекіту ретінде үйір болу баланың әлеуметтік талаптар мен шектеулерге бейімделуін шарттандырады. Осыған байланысты агрессияның дамуының маңызды шарты тек әлеуметтік үйрену ғана емес, ата-ана махаббатының болмауы немесе олар жақтан үнемі жазалаудың болуына байланысты туындайтын фрустрация да жатады. Жасөспірімдердегі агрессияның көріну формалары мен әлеуметтік-психологиялық факторлары да маңызды сұрақтардың бірі, көптеген зерттеулердің көрсеткіштері бойынша, агрессивтіліктің көрінуі индивидуумның өмірлік тәжірибесіне байланысты. Агрессивтіліктің көрінуі бұл белгілі бір кедергілерге немесе түсірген

PSYCHOLOGY OF LABOR

Пс.ғ.к., Мандыкаева А.Р.
магистрант Майлыбаева Ж.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ.

КӘСІБИ БАҒДАРЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚҰРЫЛЫМДАРЫ

Қазіргі таңда кәсіп таңдауға байланысты ақпараттар көзі, кәсіби білім беретін оқу орындары көп және әртүрлі, сондықтан кәсіп таңдау мәселесінде жасөспірімдерге кәсіби бағдарлану, өзі дербес шешім қабылдау қиындай түседі. Жасөспірімдер кәсіп пен жоғары оқу орнын таңдағанда ата-анасының, достары мен өз ортасының әсерінен қате бағыт алып жатады. Жасөспірімдердің өз қызығушылықтары мен қабілеттіліктерін ескермей кәсіп таңдап, жоғары білім алуы «Мен кім боламын және немен айналысамын?» деген сұрақ жауапсыз қалып, уақыт текке жұмсалады. Осындай жағдайлар тек жасөспірімнің өміріне ғана емес, сонымен қатар қоғам сапасына да өзінің кері әсерін тигізеді. Мұндай сәтсіздіктің алдын алып, уақыттың босқа кетуіне жол бермеу үшін кәсіп таңдаушыларға психолог-маманның, кәсіби кеңес беруші мамандар мен мектеп педагогтарының көмегі қажет. Жоғарыда айтылған мәселелердің алдын алып, жасөспірімдердің кәсіби бағыттылығын қалыптастырып, дамытуға тікелей себепкер болатын кәсіби бағдарлау іс-шаралары.

Кәсіби бағдарлау тек тұлғаның белгілі бір кәсіпке бейімділігін, қызығушылықтары мен қабілеттіліктерін көрсетіп қана қоймайды. Кәсіби бағдарлау жұмыстары оқушыға өзін жақсы түсінуіне көмектесетін тұлғалық, индивидуалды-психологиялық ерекшеліктерін, өз мүмкіндіктерін, кәсіби маңызды сапаларын, қажеттіліктерін, өзін дұрыс танып, саналық түрде кәсіп таңдауына көмегін тигізеді.

Бағыттылық- бұл адамның шындыққа таңдамалы қатынасты өзінше бастан кешіруін, оның әрекетіне әсер етуін сипаттайды.

Кәсіби бағдарлану ұғымының қолданыста болғанына 100 жылдан астам уақыт өтті. Бұл ұғым адамның қоғамдағы қажеттіліктерінің өсуіне байланысты пайда болды. Кәсіби бағдарлау ұғымының пайда болуы біздің заманымызға дейінгі III ғасырдағы Ежелгі Вавилонда қолданылған адам білімін, қабілеттері мен бейімділіктерін анықтайтын кәсіби диагностикалық тесттермен тікелей байланысты.

Бағыттылық тұлға құрылымында жетекші компонент бола отырып оның барлық құрылымдық мазмұнына әсер етеді: қабілеттер, психикалық процестер, эмоция, сезім. Кәсіби бағыттылықтың арқасында кәсіби оқу үрдісінде тұрақты мотив пен студенттерге сәйкес қабілеттер қалыптасады. Студент тұлғасында кәсіби бағыттылықтың қалыптасуы қажеттіліктер, мотив, құмарлық, жүріс-тұрыс нормасын іштей қайта құрумен, қазіргі маманға қойылатын талаптарды саналы игерумен жүреді. Студенттердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру

түсіне білу»- дейді. Өмір салты мен денсаулық арасындағы өзара байланыс салауатты өмір салты ұғымын құрастырады.

Салауатты өмір салты – ең әуелі денсаулықты сақтауға және нығайтуға бағытталған сауықтыру жолындағы белсенді іс-әрекет. Адамның салауатты өмір сүру салты өздігінен қалыптаспайды. Салауатты өмір сүру салты өмір сүруде мақсатты түрде қалыптасады.

Салауатты өмір салты – еңбек ету және демалыс режимдері, тамақтану жүйесі, даму мен шынығу жаттығулары, өз-өзіне және өзгелерге қарым-қатынастық, тұрмыстық, өмірлік мақсаттылықтар. Яғни салауатты өмір салты өте күрделі және жан-жақты ұғым. Оған тек қана медициналық, биологиялық және психологиялық компоненттер ғана кіріп қоймай сонымен қатар әлеуметтік, экономикалық, экологиялық құрылымдар да кіреді.

Салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі мақсаты -балалар мен жастарда жас ерекшеліктеріне, құндылық бағдарларына және имандылық-еріктілігіне сәйкес салауатты өмір салтының ұғымдарын, дағдыларын және үяждерін қалыптастыру.

Жеке тұлға бойында салауатты өмір салтының қалыптасуына ұлттық құндылықтардың әсер ететіні сөзсіз. Өйткені, салауатты өмір салты адам табиғатына аса қажетті әсемдікті, сұлулықты, тазалықты талап етеді. Сондықтан ұлттық құндылықтар арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыру- ерекше мәселе болып, арнайы зерттеуді қажет етеді. Бұл мәселе – қазіргі қоғам талабы тұрғысында өзінің маңыздылығымен, көкейкестілігімен құнды.

Ұрпақ тәрбиесі – келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени, ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу – әр адамның қоғам алдындағы борышы.

«Қазақстан–2050» ұзақ мерзімдік стратегиялық бағдарламасын белгілеп, әлемдік өркениетке бет алған тәуелсіз Қазақстан үшін ұлттық құндылықтарды сақтап қалудың маңызы өте зор.

Жаңа ғасыр азаматы – дені сау, рухани бай адам деп айтатын болсақ, ұлттық құндылықтарды бағалай білетін, салауатты өмір салтын сақтайтын ұрпақ тәрбиелеу басты міндетіміз болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Н.Ә.Назарбаев, «Қазақстан - 2030 Стратегиясы». – А.:Білім, 1997.
2. Жарықбаев Қ., Қалиев С. – Қазақ тәлім тәрбиесі: (Оқу құралы) – Алматы, «Санат», 1995 ж.
3. Ұлттық құндылықтарды зерттеуші Назрахмет Қалидың сұхбаты, «Айқын» газеті, №195, 2014 ж.
4. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде тәрбие берудің 2013-2015 жылдарға арналған кешенді бағдарламасы.
5. Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасы, Астана, 2009 ж.

ауыртпашылыққа байланысты болатын жауап мүмкіншілігі . Мәнді мақсатына жету жолында кедергілер пайда болған кезде индивидум, фрустрацияны қаншалықты бастан өткерсе, нақты мақсатқа жету талпынысы да соншалықты жоғары болады. Фрустрация агрессивті мінез-құлық үшін күшті мотивациялық жүйені қалыптастыра отырып, агрессивті сезімдерге әкеледі.

Осы аталған себептердің қатарында әсіресе баланың әлеуметтік-психологиялық қараусыздығы, оларға қоршаған ортаның немқұрайды қатынасы басты орын алады, нәтижесінде шет қалу, өзінің қажет еместігі, қорғансыздығы сияқты сезімдер туындайды. Сондықтан өскелең ұрпақ тәрбиесіне әрқашан жауапкершілікпен қарау керек.

Әдебиеттер

- 1.Абілханова Ә. // «Девиантты мінез-құлық адиктивті мінез-құлықтың спецификасы ретінде». Педагогика журналы.2005ж.
2. Бейсебаева С.Б. // «Жастардың девиантты мінез-құлқының дамуына әсер ететін факторлар». ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы, №3(28).2003ж.
3. Джаманбалаева Ш.Е. // «Социология девиантного поведения»- А.,1999ж.
- 4.Жалпы психология негіздері // С.М.Жақыпов. Оқулық-Алматы: Алла-прима, 2012 ж
- 5.Психология негіздері // А.Е. Әбілқасымова. Алматы 2012 ж
- 6.Психологиялық қатынастар // Т.С.Сабыров. Оқулық-Алматы: Алла-прима, 2012 ж
- 7.Психология // Е.Ж. Рысбаев. Алматы 2010 ж.
- 8.Қалиев С. Тұлғалық қасиеттерді дамытудың педагогикалық негіздері. Алматы,Білім.2001.
- 9.Психология // Психология ғылымдарының докторы, профессор З.Б.Мадалиева. Ғылыми еңбегі. Алматы қаласы 2013 жылғы баспа.
10. Психология // Психология ғылымдарының докторы, профессор Н.Қ. Тоқсанбаева. Алматы 2013ж.
11. Попков В.А., Коржув А.В. Дидактика высшей школы М., 2001ж.
12. Педагогика профессионального образования. Под редакцией В.А. Сластенина М., 2004.
13. «Адам және қоғам» Н. Күнкожаев.
14. «Өзін – өзі тану» Республикалық ғылыми- әдістемелік журналдар 2010 ж.
15. Сатыбаев С. «Халық әдебиетінің тарихы негіздері» Алматы ;1992ж.
16. Жарықбаев Қ. «Психология негіздері» Алматы 2005 ж.
17. Сәбет Бап – Бапа «Психология» Алматы 2004 ж.
18. Жарықбаев Қ. «Жалпы психология» Алматы 1980 ж.
19. Альтшуллер Г. С. и Шапиро Р. Б. О психологии изобретательского творчества. – «Вопросы психологии», 1996, № 6.

Professor Ponomarev Petr Andreevich

Student Tararina Anna Evgenyevna

*Institute of Service and Business (branch) of «Don State Technical University»
in Shakhty, Russia. The Faculty of Social Science and Humanities*

*Institute of Service and Business (branch) of «Don State Technical University»
in Shakhty, Russia. The Faculty of Service and Technology*

SELF-EDUCATION OF THE STUDENT'S PERSONALITY, AS AN IMPORTANT PART OF THE PROCESS OF SHAPING OF THE FUTURE PROFESSIONAL

Self-education in the development of future professional plays a major role.

Relevance of this research is founded on transformations taking place in all spheres of our society. Ideas of self-education and self-development today become important and are reflected in the articles of the Law on Education of the Russian Federation, the National Doctrine of Education of the Russian Federation until 2025, Concept of modernization of Russian education until 2020 and other conceptual documents.

Culture of self-education is a complex and vast concept that includes individual and socio-valuable methods of getting results, approval and transformation of yourself, your personal traits, mental processes and characteristics, activities and behavior, interaction with society and world as a whole [2, p. 122-123].

The structure of self-education culture includes:

- 1) The culture of choice and setting appropriate goals of self-education;
- 2) The culture of self-knowledge when a person has all the necessary means to know yourself;
- 3) The culture methods and means of self-education – is the ability on the expressed motivation of self-education chose such means and methods that contribute to the early achievement of the goals and positive results;
- 4) Culture of favorable atmosphere, conditions in which the self-education exists [3, p 140-146].

The process of self-education implies a certain level of development of the individual, his self-awareness, the ability to analyze a comparison with conscious of actions with the actions of other people. Maturity of a person is the ratio to his potential, a correct self-esteem, and the ability to see his shortcomings. These all were preconditions for self-organization [1, p. 61].

The first and most tangible result of self-education, as believed V.A. Sukhomlinsky is self-knowledge and self-esteem. The man begins to think of himself, assessing their strengths and weaknesses. Therefore, a person should start self-education, first of all, with introspection.

иелерін жан-жақты жетілген, ақыл-парасаты мол, мәдени-ғылыми өресі озық азамат етіп тәрбиелеу қоғам алдындағы борыш. Ал ойлы-пайымды, білімді, мәдениетті, іскер, еңбекшіл азамат тәрбиелеуді адамзаттың ақыл-ойы мен мәдениеттің дамуындағы бағалы байлықтың бәрін игере отырып және оны бүгінгі ұрпақтың санасына ұстаздық шеберлікпен біртіндеп сіңіру арқылы ғана жүзеге асыруға болады.

Ұлттың ұлт болып қалыптасып дамуы үшін ұлттық құндылығымыздың маңызы ерекше. Ұлттық құндылыққа – ұлтымыздың мәдениеті, әдебиеті, өнері, музыкасы, спорты, салт-дәстүрі жатады. Ұлттық құндылықтар дегеніміз халқымыздың ұлттық бет-болмысын, ерекшелігін көрсететін мәдениеті, өнері, тілі [2]. Еліміз тәуелсіздік алғалы бері ұлттық құндылықтарымызды дамыту, жаңғырту бағытында үлкен жұмыстар атқарылуда.

Сонау ғасырлардан бүгінге жеткен ұлттық құндылықтарымыз (лиро-эпостық және батырлар жырлары, ұлттық кол өнер, ұлттық спорт түрлері, қазықарта, жал-жая т.б.) еліміз дамуы мен мәдениетінің айнасы. Демек, сан ғасырлық тарихы бар рухани құндылықтарсыз ұлттың дамып, өркендеуі мүмкін емес.

Ұлттық құндылықтарды барлық уақытта өмір сүру салтымызға байланысты шығарып, дамытып, ұрпаққа мұра ретінде қалдырып отырған. Ұлттық құндылықтар әр ұлттың меншігі болып табылады. Оны ұлт ұрпақтары сақтап, заманына қарай дамытып отыруы қажет [3].

Ұлттық құндылықтарды іріктеп, оқыту процесіне енгізу арқылы ұлттың тұнып тұрған асыл мұралық рухани байлығынан болашақта ел билейтін ұрпақтарды сусындатып, отбасында да, қоғамда да ұлтжандалылық пен отаншылдыққа баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын тұлғаларды тәрбиелеп шығару.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде тәрбие берудің 2013-2015 жылдарға арналған кешенді бағдарламасында «салауатты өмір салты мәдениетін енгізу, дене дамуын жетілдіру» күтілетін нәтижелердің ең басты шарты ретінде бекітілген [4].

Қазіргі кезде білім беру мекемелерінің тәрбие жұмысы бағыттарының бірі-дене тәрбиесі және салауатты өмір салтын қалыптастыру болып табылады. Бұл бағыт жөнінде Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасында «Дене тәрбиесі және салауатты өмір салтын қалыптастыру жастардың бойына психикалық тұрақтылықты және тиімді кәсіби қызмет қажеттілігін қамтамасыз ететін салауатты өмір салтын дарыту мен жеке тұлғалық сапаны қалыптастыру мақсатын қояды. Оны іске асыруға алдын алушылық білімі кіреді. Салауатты өмір салтын қалыптастыру адам ағзасының мүмкіндіктерін, оның қызметінің ерекшеліктерін болжау, адамның физикалық, психикалық және рухани саулығының өзара байланысы, сондай-ақ, тәрбиеленушілерді сан алуан спорт түрлеріне тікелей қатыстыру жолымен ағартушылық жұмыс барысында жүзеге асырылады» деп түсініктеме берілген [5].

Білім беру мекемелерінің алдында тұрған міндеттердің бірі – жас ұрпақтың салауатты өмір сүруге көзқарасын қалыптастыру, олардың денсаулығын сақтауға, қоршаған ортасын таза ұстауға және жоғары, сапалы білім алып, сол білімді келешектегі өмірінде пайдалана білуге тәрбиелеу.

Тұңғыш рет «салауаттылық» деген ұғымды психолог И.И.Брехман енгізді. Ол «салауатты өмір салты – мінез-құлық пен дағдыны ретке келтіріп, өзін-өзі

Литература:

1. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя / Игорь Семенович Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.
2. Лук'яненко В.В. Психологічні особливості становлення здатності до самоєфективності в юнацькому віці: дис. ... кандидата психол.наук: 19.00.07 / Валентина Володимирівна Лук'яненко. – К., 2011. – 269 с.
3. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. В 2 кн. – Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения: учеб. пособие / Е.И.Рогов. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. – С. 218-227.
4. Ромек В.Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.05 / Ромек Владимир Георгиевич. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1997. – 251 с.
5. Salter A. Conditioned reflex therapy / Andrew Salter. – New York: Wellness Institute. – 2002. – 268 p.

Байтелиева Г.Т., Сарыбеков Қ-Д.Н.

Тараз инновациялық-гуманитарлық университеті, Қазақстан

ТҰЛҒАНЫ ТӘРБИЕЛЕУДЕ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ МЕН ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазіргі таңда салауатты өмір салтын қалыптастыру – мемлекет назарындағы маңызды бағыттардың бірі. Салауатты өмір салты Қазақстандағы ұлттық өркениеттік құндылықтардың маңыздыларының қатарынан орын алатыны сөзсіз.

Ел Президентінің «Қазақстан-2030» жолдауындағы ұзақ мерзімді басымдықтың бірі – «Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мән әл ауқаты» тармағында, «...азаматтарымыздың өз өмірінің аяғына дейін сай болуы және оларды қоршаған табиғи ортаның таза болуы үшін» азаматтарымызды салауатты өмір салтына әзірлеу қажеттігі көрсетілген. Бүгінгі таңда тәуелсіздігін алған егеменді еліміз осы бағытта жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат тұтқан тұлғаларды тәрбиелеу басты талап етіп қойылған.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Болашақ ұрпағымызды тәрбиелегенде, оларға жастайынан имандылық пен ұлттық қасиеттерді сіңіре білсек, сонда ғана біз ұлттық рухы дамыған, Отанының гүлденуіне өз үлесін қоса алатын азамат өсіре аламыз» деген болатын [1]. Осы мақсатта алдымен ұрпағымызды бала кезінен ұлттық тәрбиеге баулып, қазақ халқының салт-дәстүрін жақсы білетін саналы азамат тәрбиесіне көңіл бөлінуі керек.

Қай уақытта болмасын адамзат алдында тұратын ұлы мұрат-міндеттердің ең бастысы – өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі келешек қоғам қамын ойлау болып табылады. Сол келешек қоғам

Introspection – is a set of measures involves of memory working and thought, fixation and analysis of his own actions over time. Self-observation is especially important for students! He must notice how prepares himself for independent professional, social and personal life that his behavior is working for the future, and what passes pointless waste.

Self-analysis – is the second way of knowing yourself. This is more difficult process – the process of assessment: why does something happens as a result of any qualities of the personality? This method requires a critical approach to the facts. The student evaluates his professional, social and personal qualities in terms of all-round development. The reasons for the findings in this case can serve prolonged periods of life of student.

Self-examination – even more difficult, but also more active way of self-knowledge. It can be carried out in social and organizational work, communication with fellow staff and other situations. Right here you can check your intellectual, emotional and volitional qualities. It is very important to analyze critical reviews of friends, teachers, etc. Criticism and self-criticism in the student group form in student an objective self-esteem [4, p 38-41].

But knowledge of their shortcomings and merits is not enough to have a need for overcoming them. Self-promotion is a necessary step. Strong stimulating effect has self-criticism – one of the basic qualities of the person. Its absence leads to complacency. To achieve the above objectives is a prerequisite self-programming or building plan for self-education. To develop such a plan, it is necessary to have reliable information about his personality, which can be obtained using the above methods.

A very important part of the process of self-education is systematic.

Systematic – is a voluntary, constancy, interdependence undertaken throughout life [3, p 140-146].

But to perform all the above conditions, you must create an enabling environment. What are the most general principles of its creation, that the activity of self- education was highlighted by students as an independent, to promote self-education?

These principles include the following:

The principle of freedom. Only in the implementation of this principle in the educational institution objectively prerequisites are made for the emergence of the need for self-education. The freedom of all members of the educational process is the ability to select individual paths of development and personal growth. Of course, freedom, in this case, is understood not as permissiveness or the ability to leave school, but as a conscious, mature need to make choices, to build relationships with others according to their interests, but without harming others.

The principle of creating a nonviolent developing environment. The principle of freedom cannot be realized if the interaction with the subjects of everyday student life is permeated by duress. To avoid this, such principle exists. If it is complied, it creates a favorable atmosphere for the free self-manifestation and self-development, self-education and is perceived as a means of self-improvement.

The principle of personal approach to all participants of the educational process. Means recognition for each member of the educational process of the simple fact that everyone is subject to their own activities. The essence of the principle of recognition of every right to be unique, to have their views, needs, interests, different from others. In other words – to have your own experience, shelving significant imprint on everything that a person perceives, does, what problems he solves. Of course, these three principles are extremely common to create conditions for the formation of self-culture. Within them stand out and more specific aspects that favor the promotion of self-needs of students.

Revealing to students the prospects for their growth and development you should not forget about difficulties in the process of their self-education. Students work on needs a large requires to mental stress, physical strength and nervous energy. To achieve success in self-education requires long and great efforts. Due to the lack of psychological and practical training to work on themselves and lack the necessary experience in this field, many students may not feel significant progress in self-education. Moreover, in such circumstances, the expectation of joy and success can suddenly give way to disappointment, loss of interest to self-education, or even to a complete standstill.

In order to identify the level of self-identity of students was investigated a research with the participation of 58 2nd year students of the Faculty of Economics and service. The following results were obtained:

In order to determine the level of students' understanding of the nature and significance of self-education, was asked the following question: «Do you realize the importance of self-education?» 100% of respondents gave a positive answer.

To the question «Do you practice self-knowledge?» The answer is «constantly and fully self-esteem objective» – 30%, «self-esteem is close to the objective» – 60%, and 10% of the students refused to answer.

«Defines the goals and objectives of self-education?», 75% answered «consciously define» 20% – «not always outline short-, medium- and long-range prospects for the formation of personal qualities» and 5% «is scheduled only near and medium term.»

To the question «Are you familiar with the methodology of self-education?» Respondents answered as follows: «more familiar than not» – 60%, «more no than yes» – 30% «yes» – 10%.

Constantly working on a plan of self-education – 15%, and plane but not all the time – 85%.

To the question «Do you implement goals and objectives in the activities of self-education?» 70% answered – «sometimes, do not systematically», 20% – «constantly and fully», 10% – «Yes, but not fully.»

Exercise self-control, self-awareness and self-esteem «constantly and fully» – 35% and 65% – «not always».

The results indicate that the vast majority of students aware the importance of self-education in the modern world and maybe not always and not fully, but work on themselves. At the same time it became clear that the majority of respondents have

людьми. Уверенные в себе юноши и девушки способны отстаивать свое мнение, ясно и четко выражать свои мысли, занимают активную позицию в дискуссиях.

Средний уровень присущ 51% респондентов 17-19 лет. Этот уровень характеризуется колебанием положительных и отрицательных оценок собственных возможностей в ситуациях общения. Для таких испытуемых актуально ожидания успеха, но в то же время чувство неуверенности в собственных способностях, стремление ставить нереалистичные задачи и, разумеется, невозможность достигать цели. Снижение уверенности порождает осторожность в установлении контактов, внутренний дискомфорт в социальном взаимодействии.

Низкий уровень чувства уверенности в себе имеют 19 % первокурсников и второкурсников. Для этих студентов юношеского возраста характерно избегание любых форм самовыражения – установления контактов, отстаивания собственного мнения, что влечет за собой отказ от активного социального взаимодействия. У неуверенных в своих силах юношей и девушек отсутствует вера в себя, а затем появляется социальный страх, агрессия и негативная оценка собственных действий в отношении со сверстниками, родителями, преподавателями. Неуверенность в себе провоцирует страх быть непонятым, лишним, что вызывает погружение в себя и переживания негативных эмоций.

Итак, на основе полученных данных распределения уровней уверенности в юношеском возрасте обнаружено, что высокий уровень в общей выборке не является определяющим. Средний уровень является доминирующим, и вместе с низким составляет 70%, то есть преобладает над высоким уровнем. Это является опасной тенденцией проявления уверенности в себе в юности. Отметим, что оптимальным для личностного роста студентов является высокий уровень исследуемой психологической характеристики, который недостаточно выраженный у респондентов. Такая тенденция обусловлена психологическими особенностями этого возраста, переживанием кризиса перехода к ранней взрослости, более критическим отношением 18-19-летних студентов относительно своих социальных установок и реальных взрослых позиций. Поэтому возникает необходимость проведения целенаправленной психокоррекционной работы со студентами.

В нашем исследовании мы доказали положительные корреляционные взаимосвязи между уверенностью в себе и социальной самоэффективностью. Разработанная психокоррекционная программа предусматривает формирование социальной самоэффективности студентов юношеского возраста путем усиления чувства уверенности в себе и социальной адаптации [1].

Выбор психокоррекционной модели как ведущей обусловлен сущностью самоэффективности как психического образования, становление которого происходит через продуктивное преодоление личностью возрастного кризиса, возрастными особенностями юношеского возраста респондентов, современными ориентирами и требованиями к методам и средствам работы психолога со студентами юношеского возраста.

В. Г. Ромек определяет уверенность в себе как генерализованную положительную самооценку. Уверенность в себе, согласно ученому, проявляется в «положительной оценке человеком собственных навыков и возможностей (поведенческого репертуара) как достаточных для достижения собственных (субъективно важных) целей и удовлетворения собственных потребностей» [4].

Уверенность имеет четко выраженный эмоциональный компонент, который с отрицательной стороны проявляется в чувстве страха, скованности и застенчивости в общении, а с положительной – в уравновешенности и смелости [4, с.78]. Проблема неуверенных людей, согласно В. Г. Ромеку, заключается в том, что страх становится барьером, который не дает им возможности наладить отношения с окружающими людьми. Итак, чувство уверенности в себе связано с успешностью в социальном взаимодействии, а неуверенность приводит к замкнутости, скованности, одиночеству.

Базовые характеристики здоровой, уверенной в себе личности предусматривают: эмоциональность речи (открытость, спонтанность, аутентичность в выражении мыслей); экспрессивность и конгруэнтность поведения и речи (соответствие между словами и невербальной коммуникацией); способность противостоять (прямое и честное выражение собственного мнения без боязни критики окружающих); умение четко и лаконично выражать собственное мнение; умение адекватно оценивать свои способности, возможность без смущения выслушивать одобрение в свой адрес; способность к импровизации [5, с.78].

Значительную роль в возникновении чувства неуверенности в себе играет социальный страх, который блокирует социальную активность личности, делает ее пассивной, неэффективной и неспособной достичь цели, устанавливать и поддерживать контакты.

Юношеский возраст, который характеризуется усилением социальной активности, является наиболее благоприятным для становления уверенности в себе, ведь в этом возрасте заметно улучшаются показатели по таким факторам, как общительность, легкость во взаимодействии с людьми, доминантность (инициативность, устойчивость, конкурентоспособность), в то время как общая возбудимость, неуверенность в себе и тревожность снижаются, то есть развитие направлено в сторону большей уравновешенности [1, с.80].

Учитывая особенности становления личности в юношеском возрасте, нами был подобран психодиагностический инструментарий для исследования уровня уверенности в себе. Методика Е. И. Рогова «Тест на определение чувства уверенности в себе» [3], модифицированная нами согласно особенностей студентов юношеского возраста, позволяет установить уровни уверенности в себе: низкий, средний, высокий. В опросе участвовали 239 студентов начальных курсов технических специальностей.

Для высокого уровня (30% опрошенных) характерно устойчивое положительное переживание успешности в ситуациях общения, самоконтроль в отношениях с

little understanding of the techniques of self-education, as well as more than half of the respondents do not implement the tasks of self actually.

Therefore, in a work on yourself a central place should take development of will-power that every decision put into practice. Lack of will can prevent to realize the best aspirations. It is necessary to improve the activity of creation the conditions of formation a culture of student's self-education. The educational environment itself must be a powerful incentive in this process. And faculty members should play a leading role here.

References:

1. P.A. Ponomarev, V.V. Romasyukova Education and self-education as an inseparable process of becoming and harmonious development of personality // Social and humanitarian problems of nowadays: a collection of scientific papers, edited by A.P. Germanovich – Shachty. 2007;
2. Rozhkov M.I., L.V. Bayborodova Theory and Methods of Education, Textbook for High Schools. – 2004;
3. Maralov V.G. Fundamentals of self-knowledge and self-development, textbook for students of secondary teacher training institutions. – 2002;
4. Elkanah S.B. Fundamentals of professional self-education of future teacher, textbook for students of pedagogical institutions. – 1989.

GENERAL PSYCHOLOGY

Aijanova Z., Amanzholova M.

Caspian State University of technology and engineering named after Sh.Esenov

THE MAIN PSYCHOLOGICAL PROBLEMS IN ABAY KUNANBAYEV'S CREATIVE WORK

From the rich heritage of Abai, poet and educator, for us the most valuable are his progressive ideas, aspirations for the future and is committed to constantly urge people to the light of knowledge. These ideas have resulted in a distinctive program of mental education of the young generation. Abay persistently sought to establish the ideal of the new man – the figure of reason and enlightenment, a champion of labor and science, defender of the weak and oppressed. Therefore the poet said, «Only with knowledge live people: «Only knowledge moves century! Only knowledge is the torch of hearts!»

Emphasizing the difficulty of mastering the knowledge, Abay said it is not yet among the Kazakh people in the tradition, there is no people's desire for knowledge, and the blame to that are economic and social circumstances.

The poet does not hide the truth that lack of knowledge, ignorance makes a person inferior. Spiritual development of the personality depends largely on the acquisition of knowledge, education. «The knowledge of man,» wrote Abay, is the measure of humanity».

Poet and educator encourages young people to learn, not for short-term interests, and but for the service of a bright future for his people to fulfill his duty to his conscience.

Abay said that religion and science is the sky and the earth. Between people, that learning to some extent new, progressive knowledge, and people which upbringing and educated by religious, the poet saw significant differences. Intelligence and kindness, perseverance, humility and hard work – here are five virtues which he calls upon to elect. They never fail, never betray. He writes:

Let the scientists cannot,
Let the lot fell upon another,
But in the thirst for knowledge bail
Your roads are straight.
Don't say: «can't.»
Strive to cognition soul.

Only possessing the necessary amount of knowledge, people can know the world, to distinguish right from wrong, beneficial from harmful, and only then you can expect use, which is so necessary for the progress of the Kazakh society. Abay was a shining example of a person seeking to mastering the heights of science.

A faithful son of his nation and the true poet-educator Abai appealed to young people with a passionate appeal:

өзінің жеке қалауынан бас тартуды талап ететін жағдаяттар үздіксіз туып отырады.

Тарихи даму процесінде балалар өсетін жалпы әлеуметтік жағдайлар, оқытудың мазмұны, әдістері мен формалары өзгеріп отырады және бұлардың барлығы дамудың жас кезеңдерінің өзгерісіне әсер етпей қоймайды. Нақ осы өзгеру жас шамасына қарай даму кезеңдерінің ауысуын анықтайтын маңызды фактор болып табылады. Зерттеулер (Д.Б. Эльконин, 1984; Л.Е. Журова, 1974) мен педагогикалық практика баланың алты жасы жақсы ұйымдастырылған оқыту үрдісінде олардың танымдық іс-әрекеті мен тұлғасының тұтастай дамуы үшін қолайлы кезең деп санауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1 Выготский Л.С. Развитие личности и мировоззрения ребенка / Психология личности: тексты / Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 161-165.

2 Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2-т. – М.: Педагогика, 1986. – Т.1. – 320 с.

3 Тәжібаев Т. Баланың психикасының дамуы туралы//Халық мұғалімі. - 1948. – № 3. – 33-44 бб.

4 Темірбеков А., С.Балаубаев С. Психология.–Тараз: Мектеп, 1966. – 229 б.

5 Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология. – Тараз, 1982. -247 б.

Д.псих.н. Зелинская Т.Н.

К.псих.н. Лукьяненко В.В.

Национальный технический университет Украины «КПИ»

ИССЛЕДОВАНИЕ УВЕРЕННОСТИ В СЕБЕ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

На современном этапе развития Украины, для которого характерны евроинтеграция, обновление всех сфер жизни, растет потребность в воспитании конкурентоспособной, активной, уверенной в своих возможностях личности, успешной в социальных взаимоотношениях.

Исследование проблемы уверенности в себе представлены в работах Н. Ю. Будич, Е.И. Рогова, В. Г. Ромека, Дж. Вольпе, Э. Эриксона, Дж. Равена, А. Сальтера, Э. Фромма и др.

Алты жаста баланың эмоциялық сферасы да өзгереді, оның сезімдері неғұрлым ұғынылған, жалпыланған, ырықты әрі жағдаяттан тыс бола бастайды. Бұл жастағы балаларда жиі мінез-құлық мотивтеріне айналатын адамгершілік, зияттылық, эстетикалық сияқты жоғары сезімдер қалыптасады.

Осы кезеңде өте маңызды психологиялық жаңа құрылым – саналы ұғынылған ерікті іс-әрекетке ұмтылу пайда болады. Алайда бала мақсат қоюға, шешім қабылдауға, әрекет жоспарын белгілеп, оны орындауға, бөгеттерді жоюда күш жұмсауға, өз әрекетінің нәтижесін бағалауға қабілетті болғанымен, әлі жеткіліксіз дәрежеде болады. Жеті жаста бала өзіне өзінің мінез-құлқы мен іс-қылықтарының нормаға сәйкестігінің дәрежесі туралы есеп беріп, өзін-өзі бағалай алатындай өлшемдерді біледі. Оның тұлғасы әлеуметтік жағдайларға, өзі үшін адамгершілік және басқа құндылықтар қандай тұлғалық мәнге ие екендігіне байланысты дамиды.

Өзіндік сана өзін-өзі бағалаудан, яғни баланың өз жетістіктері мен сәтсіздіктерін, сапалары мен мүмкіндіктерін қалай бағалауынан неғұрлым анық көрінеді. Алты жастағы бала күнделікті өмірде адам орындауға тиісті көптеген мінез-құлық нормалары мен ережелерін жеткілікті біледі. Бірақ, нормаларды білу мен осы нормаларға лайық өзін бағалау әрқашан да бір жерден шыға бермейді. Бұл жастағы балаға өзін-өзі бағалаудан гөрі өзінің құрдасына дұрыс баға беру әлдеқайда жеңіл. Бала өз мінез-құлқы мен қылығын осыған ұқсас өзге балалардың іс-қылығымен салыстыру арқылы түсіндіретін ересектің көмегіне сүйеніп объективті талдап, дұрыс бағалай алады. Сонымен қатар бұл жастағы бала өзінің қандай да бір іс-қылығына, өзінің тұтастай мінез-құлқына ересектің жауап реакциясын жақсы сезуге қабілетті. Өзіне болуы мүмкін қатынасқа дұрыс бағыттана алу – рефлексия – алты жастағы балаларда жеткілікті түрде жақсы дамыған. Бұл оның тұлғасының әрі қарай дамуында, мінез-құлық нормаларын саналы меңгеруінде үлкен маңызға ие. [5]

Бұл жастағы бала өзінің мінез-құлқына үлгі болатын ересек адамдардың мінез-құлқымен, өзара қарым-қатынастарымен ойын әрекетінде танысады. Ол нақ осы ойында құрдастарымен байланыс орнату үшін қажетті негізгі дағдылар мен сапаларға ие болады. Ойында баланың өзіне алған рөлдегі ережелерге бағынуға үйренуінің арқасында оның сезімдері дамиды, мінез-құлқын ырықты түрде реттей бастайды. Ойын арқылы бала өзіндік санасы құрылымының негізіндегі тұлғалық сипаттарды ұғынады. Ол ойындағы рөлдерде мойындалуға талаптанады, өзінің жынысына сай рөлдерді таңдайды және өзін сәби ретінде елестетеді, өзін болашақта есейгіп көреді, ережелер мен міндеттерді игереді.

Ойында мойындалуға талаптану ұстамдылық, рефлексия, жеңіске жетуде еркін бағындыру сияқты тұлғалық қасиеттерді дамытады. Құрдастарымен қарым-қатынасқа қажеттілік балалардың ойындағы бірлескен іс-әрекетінің негізінде дамиды. Балалардың нақ осы бірлескен іс-әрекетінде өзгелермен келісуді, құрдастарына тілектестік қатынас жасауды, ортақ мақсатқа жету үшін

Believe, young man, me:
The priceless knowledge and mind.
What is alien to their depth
Forget how vain noise...
You will reach your goal completely,
To preserve foundinging

Thus, Abay puts knowledge above all benefits – wealth, fame, honor. But the poet not only teaches young people for intellect that not only calls for the mastery of the sciences, but also specifies certain ways and means of achieving them.

Youth is the most beneficial time of knowledge, thought Abay. Do not miss this precious time is a rare for somebody. Beauty and power, spontaneity and impulse of youth are given to the person not to flaunt them and spend on the little things of life, teaches Abay. The beauty and intelligence are synonymous, and therefore work makes a person beautiful, and youth is fleeting. «Person-to-face clean, neat clothes, writes Abay, but people should not involved with panache, not to lose his form. Make people beautiful and strong his intelligence, erudition, honor. Nothing more. Fool who wants to rise another way».

Reading these lines Abay, you catch yourself thinking that the great Kazakh poet and a great Russian contemporary Chekhov said about the same thing in different words: that in the person all should be fine. It is impossible not to believe that the weight of this comes from the depths of the soul of a poet. This is not speculative edification, but experienced by the poet in his youth. Recalling his youth forty-year-old poet wrote :

I have despised with an empty knowledge in youth,
Saw benefit in it, but didn't test it out.
Mature – science from the left.
Later there you went my mind!
Four years later he repeated the same thought, the same «repentance»:
Where are you, flame of my youth?
Why don't care about the heart?
I learned the wisdom of life, this,
Beauty's not to unravel the mind.

Abay believes that learning can and should be in everyone who knows something which you don't know. As a person with every certain length of time is not noticeable matures, just grows and multiplies human knowledge, cognitive range. To manage for growing knowledge in human society, it is necessary to learn, to enrich their knowledge every hour. Anyone who would say that he had already knew, all already had recognized, that is gone.

People involved with science, should not stand in one place. He must constantly improve himself, to learn, to give knowledge to others. The important thing in science is continuity.

Abay thought that the basis of everything on the earth, including science, is the the humanity. It is like as love, kindness, justice, is the essence of a person. «People can't do something without these principles,» says Abay. Just in your life never was the care when they didn't participate and was not determined a particular human destiny.» «Who has more of a sense of justice and love, he is a scientist, and he is a sage».

Abay thought that science has a democratic character, it should be the same for all, it must adopt from anyone to anyone. The most faithful and the most intelligent advisor in this regard is a book to which you can apply without any worries. Similar thoughts are generously scattered in the Words of the edification of Abai: «Without science there is no good on thator in this world.» It is noteworthy that the latter, «Forty-fifth word, ends with the words: «One who has more knowledge... he has possessed the world».

Further Abay claims that a scientist should possess strong and sturdy nature, which helps him to achieve what he seeks. Hardness of spirit and will must serve to the mind.

Abay was not a professional teacher and a scholar. However, the value of his statements is surely for us. Where did Abay draw all of this wisdom, which object does become the for research to the philosopher, and psychologist, and teacher? In our opinion, Abay was primarily a teacher by vocation. He studied all his life, that's why were able to assess their knowledge and was never satisfied, like every greedy for knowledge.

Such bitter recognition, bold and self-critical in its spirit, could not make people who have not committed anything significant. Tormented by the thought, what to devote the rest of my life, Abay, listing a number of problems for himself and stopped allone to the one correct: «I will take satellites in paper and ink, and going to record my thoughts. Maybe someone will need any of my word, « wrote Abay, and if it is not, my words will stay with me.»

The of literatures:

- 1 Kunanbaev A. – Favorites. – M.: Khudozhestvennaya Literatura. 1981.
2. Abay. Words of edification.- Alma-ATA: Zhaly, 1982.
3. AbaiKunanbayev (Ibrahim). Complete works. In 2 T. (in Kazakh. – Almaty: Gylym, 1977.
4. M. O. AuezovAbaiKunanbayev. Articles and research (Rus. and KAZ. languages). – Almaty: Gylym, 1967.

Қалыпты дамыған бала алты жаста заттарды дұрыс зерттеп, олардың сапасын эталондық нормалармен, түстермен, шамалармен байланыстыра алады. Қоғамда өндірілген эталондарды немесе өлшемдерді меңгеру бала ойлауының сипатын өзгертіп, эгоцентризмнен децентризмге көшіреді. Бұл баланы объективті шындықты қарапайым ғылыми қабылдауға, өзінің түсініктерін ырықты деңгейде операциялау мүмкіндігін жетілдіруге әкеледі. Ақыл-ой әрекетінің жаңа тәсілдерінің қалыптасуы дамыту және оқыту үрдісінде баланың сыртқы заттармен белгілі бір әрекеттерді меңгеруіне сүйенеді. Алты жастағы бала ақыл-ой әрекетінің ересектер сияқты көрнекі-әрекеттік, көрнекі-бейнелік, сөздік-логикалық формаларын пайдаланады. Олар бейнелі ойлауды неғұрлым жиі пайдаланады және оның мазмұны нақты бейнелермен шектеліп қалмайды, неғұрлым жоғары саты көрнекі-кескіндік ойлауға біртіндеп ауысады. Оның көмегімен заттардың жекелеген қасиеттері емес, олардың арасындағы неғұрлым маңызды байланыстар мен қатынастар бейнеленеді. Балалардың ойлаудың бұл түрін меңгеруі білімдерді жалпылауға мүмкіндік туғызып, тек сыртқы емес, ішкі байланыстар мен қатынастарды тануды жеңілдетеді. Мектепке дейінгі жаста ақыл-ой әрекетінің жоғары формасы – ұғым қалыптаса бастайды. Алты жасқа қарай балалардың ұғымдары тереңірек, толықтау, жалпыланған бола бастап, оларға заттар мен құбылыстардың неғұрлым мәнді жағы ендіріледі. Бұл жаста балалар тек қана көрнекі ұсынылған заттар мен құбылыстар туралы ұғымдарды ғана меңгеріп қоймайды, оларда уақыттық қатынастар, себептер мен салдарлар, кеңістік, сандар, өлшемдер туралы абстрактылы ұғымдар қалыптасады. [3]

Тіл бала ойлауымен өте тығыз байланысты, ал алты жас – оның дамуының қарқынды кезеңі. Мектепке аяқ басар алдында ол ана тілінің барлық жағын: сөздікті, сөздің дыбыстық құрамын, грамматикалық құрылымын практикалық түрде меңгереді. Алты жастағы бала ұғымдар мен олардың мәнін меңгеріп, сөйлеуінде жалпылауды пайдалана бастайды. Бұл оның ойлауын дамытады. Баланың сөздік қорының ұлғаятыны соншалықты, ол басқа адаммен күнделікті өмірге және өзінің қызығушылығына байланысты кез-келген мәселеге қатыстыны жеңіл түсінісе алады. Алты жастағы бала 3000-нан 7000-ға дейін сөз пайдаланады. Олар бұрын меңгерген сөздердің формалары мен тіркестерін түсініп, оларға ұқсас жаңа сөздерді пайдалануға қабілетті. Сөйлеуді меңгеру баланың өзінің сөйлеуге төтенше белсенділігімен анықталады. Бұл белсенділік сөз құраудан, берілген шартқа сәйкес қажетті сөзді іріктей білуден көрінеді. Алты жаста жалпылағыш сөздер мен қосымша сөйлемдердің саны едәуір артып, бұл олардың сөздік-логикалық ойлауының дамығанын дәлелдейді.

Тілдің маңызды қызметі – қарым-қатынас. Алты жастағы бала ересектермен, және құрдастарымен қарым-қатынас жасай отырып, тілдің жағдаяттық, контекстік және түсіндіру формаларын қолданады. Балаларда түсіндіру формасындағы (пікір айту, әрекет тәсілін түсіндіру, алдағы іс-әрекет жоспарын ойластыру т.б.) тіл де қалыптаса бастайды. [4]

Бақытқызы Г., Рысалдиев Ж.

Тараз мемлекеттік педагогикалық институты, Қазақстан

БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ЭТНОСТЫҚ ӨЗІНДІК САНАСЫН МАҚСАТТЫ- БАҒЫТТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Әрбір жас кезені психикалық дамудың сапалы ерекше кезеңін көрсетіп, онтогенездің белгілі бір сатысында тұлға құрылымына өзгешеліктер беретін көптеген қасиеттермен сипатталатындығы мәлім. Ғылымдағы психологиялық, психологиялық-педагогикалық және психофизиологиялық зерттеулерде 6-7 жас аралығындағы балалардың сензитивтік мүмкіндіктерге, оқытуға жоғары қабылдағыштыққа ие болатындығы анықталған (Д.Б. Эльконин, Л.А. Венгер, А.Л. Венгер, Е.В. Филиппова, Т.А. Неждова, Ф.А. Сохин, Ш.А. Амонашвили, В. Котырло және т.б.). Мәселен, Т.Г. Бетелева мен Ю.В. Змановскийдің және т.б. зерттеулерінде алты жасар балалардың көлемі едәуір, сапа жағынан күрделі хабарларды меңгеруге мүмкіндігі айқындалған [1].

Балалар психофизиологиялық функциялардың жетілуіне орай тұлғалық жаңа құрылымдардың пайда болуымен сипатталады. Айналамен танысуда тікелей қабылдау жетекші орын алып, оның мақсатты-бағыттылығы, жоспарлылығы, ұғынықтылығы, зерттеушілігі арта түседі.

Алты жастағы балаларда ырықсыз зейін басым болғанымен, психикасында маңызды жаңа құрылым – саналы қойылған мақсатпен, ерік күшімен байланысты ырықты, белсенді зейіннің белгілері де пайда болады. Бірақ ол тек қана бала мен ересектің өзара әрекеттестігі барысында пайда болады. Сонымен қатар, алты жаста бір ғана емес, тіпті біртегізде үш затты да жеткілікті толық, бөлшектерімен қабылдай алады. Баланың зейінін тартатын заттардың шеңбері де өзгеріп, сырттай тартымсыз объектілерге де зейінін шоғырландырады. Оның зейінін адамның өзі, оның іс-әрекеті көбірек тартады. Ол адамның келбетіндегі, мінез-құлқындағы, киіміндегі бөлшектерді жақсы байқайды.

Алты жаста қиял ерекше айқын, көрнекі, жүйрік, құбылмалы әрі эмоциялық бояуға қанық бейнелерге толы болады. Баланың қиялы ырықты сипатқа ие болып, ой желісін құрып, оны жоспарлай және іске асыра алатын болады. Бала бейнелерді жасаудың құралдары мен тәсілдерін меңгеріп, қиялы ішкі жоспарға көшеді, ол үшін көрнекі тіректің қажеттілігі болмайды. Бұл шығармашылық ойындарда ерекше байқалады. [2] Бала қиялы мақсатты-бағытты сипат алып, оның ниетінің тұрақтылығы артады. Сонымен қатар, ол қайта жасау (репродуктивті) сипатына ие. Алты жастағы бала бейнелерді жасауда бұрын алған түсініктерін қосуды да, оларды талдау және біріктіру жолымен өзгертуді де пайдаланады. Бұл оларда шығармашылық қиялдың дамуының көрінісі.

Zhubanazarova N.S.

The candidate of psychological Sciences, associate professor

Kunanbaeva M.N.

The candidate of psychological Sciences, associate professor

Kudaibergenova S.K.

The candidate of psychological Sciences, associate professor

Sadykova S.M.

The candidate of psychological Sciences, associate professor

Zhumatai Aitolkyn

4 k student

Kazakh National University named after al-Farabi,
Kazakhstan, Almaty

INDIVIDUAL'S AWARENESS OF HIS PERSONAL RELATIONSHIPS WITH OTHER MEMBERS OF THE GROUP

Abstract: The problem of character of typology is considered, data of long-term researches of individual styles of self-regulation at the different types of personality accentuations of character are generalized. Regulator basis and style forming role of subjective internals of personality (to responsibility, persistence, independence, flexibility of and other) are described. It is shown that efficiency of individual self-regulation depends not only on the type of accentuation, how many from development of personality of subject internals combination of that is specific for the different types of character. Besides, the content of that concept includes formal representation of the relationship that binds the object and the subject of perception. In the most general terms, we can say that the perception of another person means the perception of his external features, their correlation with the personal characteristics of the individual perceived and interpretation on this basis of his actions.

Key words: individual self-regulation, line and type, character, individual style, subject properties.

Among the various relations that bind the members of a team, especially two major systems of relationships that are clearly identified: business – relationships that arise between people as bearers of specific public functions, and personal relationship, formed on the basis of sympathy or antipathy, attraction or repulsion. These systems are closely intertwined relationships various interdependencies and mutual influences, but they can not be identical. Analysis of the content of communication, a necessary consequence of the analysis of its subject and object. Existing descriptions of the content is to understand the source of one of the partners as a subject, and the other as an object: the content of communication is examined what is in the mind of another, and we are working according to the separation of the different content areas: informing, persuading or inducing to action [1].

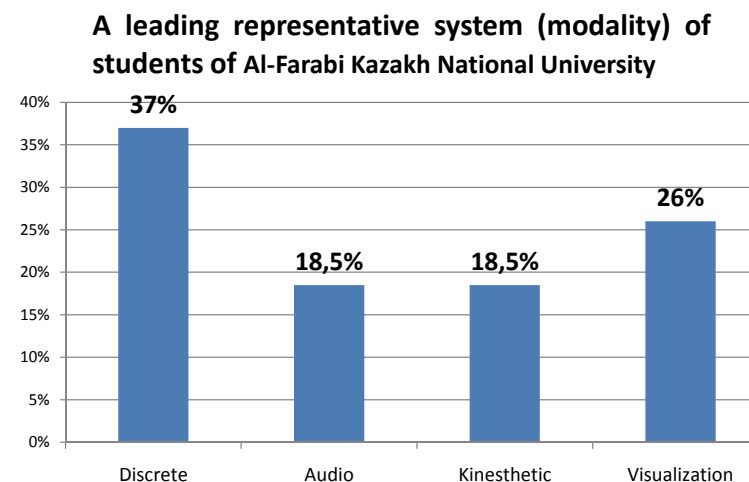
A problem of character typology is one of traditional and most debatable problems of psychology. In different periods of development of science research of typology both went out on the first plan or exposed to ostracism. At the same time the presence of psychological types it is impossible to deny, for this reason at all times there were different and simultaneously elusively their alike variants. It is enough to remember vitality of hypo rat's typology of temperament, the grounds of that only change depending on the level of development of knowledge about nature of man. And confession that types it is difficult to investigate by virtue of multiplicity of grounds of their selection and washed out of phenomenology, does not take off a problem. For this reason today we look after the return of interest in the problem of typology, to the attempts of combination of going near research of personality by the analysis of lines and types, for example, of development of variants of unginian typologies, widely used by practical psychologists. The problem of combination of typology and character traits decides the most natural and methodically strict methods in the factor theories of personality, when lines and types are examined as factors of different order, describing the different levels of personality organization qualitatively. In the most known factor theory of G. U. Aizenko and his followers, as is generally known, distinguish two basic measuring, having the projections on three different levels: 1). primary reactions, 2). devil, 3). types. It is possible to argue about a technique at excretions of levels and their interpretation, but it is impossible not to confess that idea much.

It is special obviously at reviewing attempts of connection of typologies distinguished on different grounds. It is enough to remember such attempt, undertaken by G.U Aizenko. In his book «Structure of personality»[1] it is quite clear possible to see the displays of types at morphological (constitutional) level. It is possible also to remind the physiological and neuropsychological theories of display of temperaments, that once again confirms our idea about the system of display of typology on the different levels of individuality of man. And, finally, the psychological levels of typology are described with the difficult picture of the hierarchically organized lines heat-sink the typical for individuality methods of behavior and his adjusting in a norm and pathology.

One of most popular in practical psychology is a typology of personality accentuations of character, entered by K. Leongard, used presently in two values: in the first, as bright expressed of separate line, to being central for the type of character.

In case of failure of this subject –object consideration and transition to the the subject-subject consideration the content of communication is reduced to some kind of «activity» of a subject, directed at others, remained with the same subject, without disclosing the specific content of this activity or with an indication that it is financial activity consisting in translating information transmitted in a system of signs [2].

It should be noted, that within the framework of clinical study of accentuation basic support is however done into «weak places» of character, assisting forming socially of not acceptable or even pathological forms of behavior. It is thus underlined that the prognosis of development of personality depends first of all on biological and environmental

Figure 5 is a Leading representative system for undergraduates of Al-Farabi Kazakh National University

For 18.5% of undergraduates are characterized by the predominance of kinesthetic representational system (the most developed olfactory-tactile channel information) Kinesthetic representational system is highly developed skin receptors, which are actively respond to mechanical, physical and chemical effects. Undergraduates-kinesthetic perceives and remembers information better if they are able to touch the object of the discussion, to engage in tactile contact with the opponent, who carries information, or to perform mechanical movement with hearing or speaking.

In 18.5% of students identified the dominance of the auditory system (the most developed auditory channel information). Auditory representational system is a system that facilitates orientation in space and the information field through the work of the auditory analyzer. All that hears audile, etched in his memory, or stimulates the imagination.

For 26 % is characterized by the dominance of the visual representational system. Undergraduates-visualization perceive the world around us largely through visual analyzer. Information is better absorbed and interpreted by them after the demonstrate [1, 2].

List of used sources:

1. Super thinking/ Translation from English. E. A. Samsonov; Hood. Reg. M. C. Draco. – 2nd ed. – Mn.: LLC «Potpourri», 2003.-304 S.: ill. + 16 C. on. – (Series «Live wisely»).
2. <http://www.mind-map.ru/>

According to the test results, 37 % of undergraduates is dominant left hemisphere of the brain. People with this type of thinking taking problems and solve them logically, eagerly discussing and saying these problems. Intuition they use only when absolutely necessary. Organize your life on a realistic basis, when decisions take into account all the actual details. Undergraduates with a dominant left hemisphere brain prefer to keep their lives under their own control, willing to take responsibility and love to know who is responsible for what.

In its actions the students in this category predictable. Highly put his duty, duty. The students in this category are all focused on efficiency, to achieve the goal.

In 26% of undergraduates revealed the dominance of the right hemisphere of the brain. Students in this category prefer intuitive and sensual approach to problems. A logical strategy is used by them only when absolutely necessary. Highly put perfect and humanistic goals and ideas, often reflect on the General theme «the main thing». I don't like to have a boss, appreciate their own initiative. For undergraduates-pravopolusharnym very important relationships with other people.

37 % of undergraduates typical mixed strategy thinking. Undergraduates in this category depending on the situation use the right hemisphere, the left hemisphere thinking. According to psychologists, people with a mixed strategy of thinking more than left – or right hemispheric dominance brain prone to unpredictability (there is a high degree of willingness to take risks).

3. The test results to determine the leading representative system (modality). Representative system – concept of neuro-linguistic programming, meaning the predominant method of obtaining of information from the outside world of a person:

- visual – based mainly on visual images;
- auditory – based, mainly, on the auditory channel information;
- kinesthetic – based mainly on olfactory-tactile channel information.
- discrete (digital) – based on subjective-logical understanding of the person of the signals received on the three above-mentioned channels.

The results of the students of Al-Farabi Kazakh National University was revealed that 37% of respondents dominated by discrete representational system (reliance on subjective-logical interpretation of the signals received by auditory, visual, kinesthetic channels of information).

People with a predominance of this system rely on the logical analysis of information received from other systems. In other words, the quantization step, in order to understand the material, show it to your imagination and remember, you need to conduct a logical analysis of data.

influences, unfavorable social terms assist negative development of personality, and the types of accentuation are examined nevertheless as problem characters.

It appears us, that from position of the subjective going near research of psyche the problem of character typology can and must be considered differently- from the point of view of features of development of the realized self-regulation that we examine as a psychological mechanism of subject activity. The results of our researches give an opportunity to assert not only that individual self-regulation allows to control the displays of character, impedimental to the achievement of the putting aims, but also that she is related to this. No less important from the point of view of the individual going near the problems of educating and education there is a question about reverse influence. It is necessary to understand, in which measure the type of personality accentuation of character determines the features of individual style and efficiency of self-regulation of behavior of man in educational and professional situations. In this article we want to generalize and bring new results over of our long-term researches of individual styles of self-regulation for people with different accentuations of characters.

Here an important meaning has a concept of personal sense, deeply analyzed in the works of A. Leontiev [3]. It is known that, in addition to the conventional system of values, words, as well as other facts of human consciousness, have some personal meaning, some special significance, individual for each. Personal meaning, i.e. special significance for man gets what binds objectives of the motives of its implementation, what tales his needs. The same word interaction, circumstance may have different meanings to different people. Therefore, to communicate the important role played by the ability to put yourself in someone with whom you communicate. In other words, in any communication situation requires «understanding the situation equally,» i.e. understanding of the strategy and tactics of a partner by behavior for the situation. The strategy and tactics of interaction can only be developed on the basis of mutual understanding. Moreover, if the interaction strategy determined to carry out social activities, tactical interaction is determined by direct presentation of a partner. In the unity of these two moments it is created the real situation of interaction.

This principle in relation to the subject of communication, and this activity itself is that the group as a subject of communication as opposed to certain, isolated individuals who are subjects of joint activity, not prior to intercourse, but is generated by them. Community of individuals becomes a group only as a subject of communication, activities directed to the joint activities of these entities.

Clearly and specifically disclosed in the provision of group theory and research team, developed under the direction of A. Petrovsky, which is found mediated social psychological phenomena (interpersonal relations, cohesion, the development team, value-oriented unity ID) goals, objectives and content of joint activity [4].

The psychological impact of the structural unit is a component of communication. According to its essence, the psychological impact presents the penetration of one person (or group) in the mind of the other person (or group). The purpose or effect of this penetration is change, the restructuring of individual or group psychical phenomena

(views, attitudes, motives, rules, states, etc.). The restructuring of the psyche of personality or mental phenomena of group under the influence of psychological effects can vary both by latitude of psychic phenomena, and on the strength of their changes. Thus, with the strength of pedagogical influences educator may rebuild the pupil's attitude to a certain subject. It can be said about the broader mental changes when the whole group of psychological phenomena is being rebuilt, for instance, the emotional sphere of the individual. Personality changes under the influence of others may be temporary, transient or stable. Observations show that many people or even most adults consciously learn from each other's views, estimated judgment and motivation, which are saved for many years, surviving the numerous trials, and the vicissitudes of fate.

Then a question gets up about that, how style of self-regulation is related to the productive aspects of activity of man.

There is a classic point of view, that style of activity is always effective, that to his formed just and the increase of efficiency testifies as a result of being of methods of actions corresponding to temperament of man. By another character there is business with styles of self-regulation, being pre-condition of forming of great number of styles in the concrete types of activity. As numerous researches showed, than higher degree of the realized self-regulation and level on that the individual profile of stylish features is formed, the more effective self-regulation and wider than possibility of subject for a successful capture by the new types of activity. Thus, increase of general level of self-regulation- one of ways of achievement of high efficiency. this way is related already not to the instrumental side of personality, and with the sphere of personality orientation and consciousness, development of regulator role of that is, from our point of view, higher level of development of subject.

However forming of harmonious styles with high development of regulator all of the tools- destiny not many. We will remind that style formative internals for such styles are high responsibility, confidence, persistence in combination with a subzero anxiety. For example, in our researches we looked after such styles as the mass phenomenon is only in sport of higher achievements. Successful and high-professional management and politicians also often possess such style.

Nevertheless in most professions and vital situations styles are revealed with accentuated profiles that also allow to lab our for high efficiency in activity and work out different vital problems. Here- other way of forming of effective styles : creation of scary relations between the highly developed and less developed components of regulator profile, for example ability it is beforehand good to think over difficult situation or even to create a necessary for gaining end situation (that testifies to high development of design of meaningful terms) compensates the lack of ability quickly to change the programs of behavior at the change of terms. Both ways directed the development of effective self-regulation styles require a high subjective activity, the development of (often conscious) of the subjective qualities, which is possible only with high motivation, and the youth, with support from a teacher or parent. It is interesting that one way of compensation (not the best, but possible) is to create a regular «crutch»-one of the

The level of creativity of the students of Al-Farabi Kazakh National University

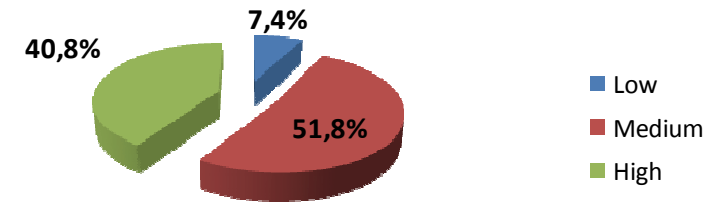

Figure 4 is the Level of creativity of the students of Al-Farabi Kazakh National University

2. The test results to determine the dominant cerebral hemisphere. Diagnosis of the dominant hemisphere of the brain was carried out on the test «Artist-Thinker». This test is a modern modification of tests American psychologist Paul Torrens, who first studied large groups of people, determining what type of thinking in predominantly left – or right hemisphere.

The dominant cerebral hemisphere the students of Al-Farabi Kazakh National University

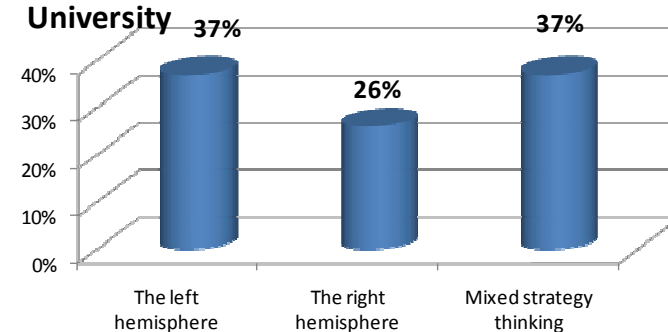

Figure 5 is a Dominant cerebral hemisphere, the students of Al-Farabi Kazakh National University

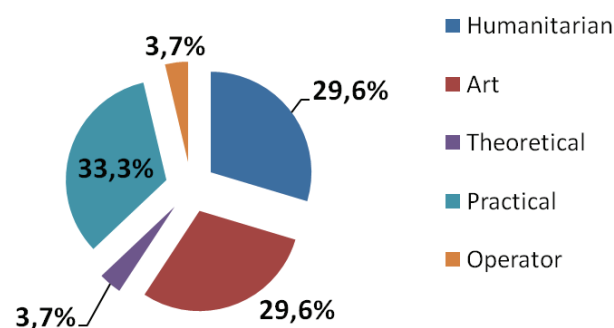
thinking and typical of these types of thinking characteristics. Students with artistic profile of thinking transform information through activities with images and signs.

In 29.6% of undergraduates dominates humanities thinking. Undergraduates with humanitarian profile thinking transform information through direct manipulation of the object in space and time and on the basis of inferences.

For 3.7 % of undergraduates are characterized by the predominance of the theoretical profile of thinking. Graduate students with the theoretical profile of thinking transform information using certain rules of inference (in particular, algebraic rules or arithmetic symbols and operations), and inference.

In 33.3% of undergraduates dominates practical profile of thinking. Undergraduates with practical profile of thinking transform information using subject actions and action images.

Profiles of the thinking of the students of Al-Farabi Kazakh National University

Figure 3 is a Profile of the thinking of the students of Al-Farabi Kazakh National University

The majority of students diagnosed with the average level of creativity (51.8% of the total number of respondents). For 7.4% of students with low level of creativity. In 40.8% of students revealed a high level of creativity.

transfer of regulatory functions (such as assistance in the form of full-scale debate in making responsible decisions) for the subject of an authoritative person. If the degree of subjective activity is high, even under the most unfavorable in terms of forecasting performance, the nature of acemutation possible to mobilize all the resources of individual and on this basis, the formation of highly effective form of self-regulation.

Development of friendship involves following its unwritten code, asserts the necessity of understanding, frankness and openness, confidence, active mutual help, mutual interest in the affairs of another, sincerity and unselfish feelings. The value of friendship is not only in its self-disclosure, but in the unconditional acceptance of the other. Thus, to know the mechanism of interaction is necessary to clarify the intentions, motives, attitudes of one individual, «superimposed» on the idea of a partner. In other words, the further analysis of the problem of communication requires more detailed consideration of how the image of a communication partner, the accuracy of which depends on collaboration success.

Understanding of the other person closely linked to the level of its identity. The connection is twofold: on the one hand, rich representations of himself determines rich understanding of the other person, the other – the more fully disclosed to any other person, the greater becomes representation of himself. A similar idea was expressed by L.S. Vygotsky: «Personality is nothing other than man's consciousness of himself that appears specifically at this time: new behavior of man becomes for himself». Thus, a man realizes himself through another person [5]. The analysis of self-awareness through the other has two sides – identification and reflection. Let's consider these mechanisms.

Identification is a way of understanding the other person through the conscious or unconscious assimilation of the subject of his characteristics. The term «identification» means literally assimilation of himself to another. In real situations of interaction people use such methods, where the assumption of the internal state of the communication partner is built on the basis of trying to put yourself in his place. Thus, the identification serves as one of the mechanisms of knowledge and understanding of the other person.

Reflection is another mechanism of understanding of another person. In psychology, a reflection means acting individual awareness of how it is perceived by partners in communication, i.e how a partner in communication will understand me. In this case there would be a kind of doubling as a mirror of each other. People's perceptions of each other at the same time there is some kind of interaction of the two participants in this process, and the interaction has two sides: the assessment of each other and change some characteristics of each other.

In addition, each participant of communication, evaluating the other tries to build a certain system of interpretation of his behavior, particularly his reasons. In everyday life, people usually do not know the true causes of the behavior of another person in the scarce information on the rank of attribute to each other the causes of behavior. This attribution of behavior to another person is called causal attribution.

Styles of self-regulation for different personality typologies.

The formation of effective styles possible with different typologies of personality and character accentuation. This provision on various types of activities (academic, athletic, professional) when considering the different personality typologies. In terms of effective learning styles (as harmonious as well as accented) can be formed among students with different types of accentuation. Athletes achieve higher results and form effective self-regulation styles harmonious sports training, regardless of the type of character accentuation. Policy as an extroverted, introverted type and achieved success in the elections, provided a high level of individual conscious self-regulation [4].

The study involved 430 people, students of various educational institutions at the age of 16 to 19 years. To diagnose the type of personality accentuation used a questionnaire-Shmishkek, which allows us to define 10 types of personality accentuation of character: demonstrative, pedantic, get stuck, excitable, hypertension, anxious, cyclothymia, emotive, dysthymic, affective and excited.

The prevalence of character accentuations according to different authors vary quite widely, from 60 to 98%. Apparently, the severity of the youth accentuations to a lesser extent masked by the socialization of the more in adulthood. In any case, our data, varying degrees of character accentuations were diagnosed among students in 82% of cases. So, more often these types of personal accentuation: cyclothymia, emotive, less-exalted, and very rarely demonstrative -dysthymic.

To determine the uniqueness of each type of self-accentuation of personality has been investigated separately. From the sample results have been excluded subjects with both high and low values of the general level of self-regulation, since these characteristics of the subjects of regulation related to their constitutional type, masked development subjective activation. Clustering and data were analyzed only those subjects which are indicators of self-regulation in the area averages and, therefore, manifested most clearly.

It was found that the profiles obtained for all types of accentuations, have their own specifics to the development of individual indicators. This specificity has been analyzed and manifestations of self-regulation styles, isolated previously in our studies. In this way, we identified were not described, but their personal and conditions or stylistic features of self-regulation for different types of character accentuations.

Two types of profiles corresponding to the operational style varieties (84% of the cases in this group). Strength of regulation in these profiles is the ability to easily explore new situations and to make corrections in their actions, and the weak – to plan their activity goals. Most (66% of cases) found a profile that can be classified as a prerequisite for persistent style, which is characterized by a highly developed programming («lookahead») action against a background of relatively low monitoring and evaluation of the results.

For getting stuck like the most characteristic and two profiles (in 93% of cases): the first is a prerequisite for the formation of style (harmonious development of the middle tier of programming, simulation and evaluation results with the downward trend in the planning and assessment results with the downward trend of planning and higher

In 33.3% of undergraduates al-Farabi Kazakh National University domination of symbolic thinking. This type of thinking demonstrated in the majority of the personality with the humanitarian mind. This type of thinking is characterized by the transformation of information through inferences. Signs are combined into larger units according to the rules of a single grammar. The result is a thought in the form of concepts or statements that secures significant relationship between the referent objects.

In 11.1% of students of al-Farabi Kazakh National University domination of the subject type of thinking. People with a practical turn of mind prefer substantive thinking, which is characterized by an indissoluble connection with the subject in space and time, the implementation of the transformation of information using subject actions, sequential operations. There are physical limitations on the conversion. The result of this type of thinking is the idea embodied in the new design.

33.3 % of undergraduates have a mixed type of thinking. Students in this category choose the strategy of solving the problem and choose a particular type of thinking depending on the situation.

In 22.2% of the students of al-Farabi Kazakh National University, the prevailing mindset on J. Bruner is creative thinking. Respondents with neck type of thinking relate to people with an artistic bent of mind. This involves separation from the subject in space and time, the implementation of the transformation of information using action images. There are no physical limitations on the conversion. Operations can be carried out sequentially or simultaneously. The result is a thought, embodied in a new way.

J. Bruner discusses a concept such as «profile thinking». Profile of thinking is the dominant method of information processing, is the most important personal characteristic of a person that defines their style, aptitudes, interests, and professional orientation.

J. Bruner highlights 6 profiles of thinking (in some sources, the profiles of thinking are replaced by the notion of translation, i.e., the thinking is regarded as a translation from one language to another):

1. subject-shaped (practical),
2. subject-iconic (humanitarian),
3. subject-symbolic (operator),
4. figurative-symbolic (art),
5. figurative-symbolic (technical),
6. symbolic (theoretical).

At 3.7% of graduate students of al-Farabi Kazakh National University is the predominant operator profile thinking. Undergraduates with operator profile thinking transform information using subject actions, sequential execution of operations and rules of inference (in particular, algebraic rules or arithmetic symbols and operations).

For 29.6% of students of al-Farabi Kazakh National University predominant is the artistic profile of thinking. The artistic profile of thinking involves a combination of figurative and symbolic thinking and typical of these types of thinking characteristics. The artistic profile of thinking involves a combination of figurative and symbolic

Gender of respondents

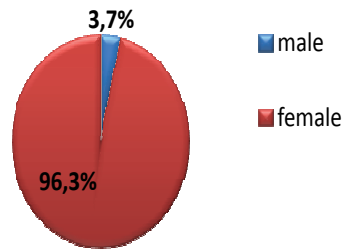

Figure 1 – Gender of respondents

Sex structure of the respondents represented the following percentages: 96,3 % of respondents are female, and 3.7% are male.

1. The test results to determine the types, profiles, thinking and creativity.

The questionnaire identifying the types of thinking and level of creativity (creativity) J. Bruner allows you to define the base type of thinking and to measure the level of creativity in adults. Distinguish 4 basic types of thinking, each of which has specific characteristics: substantive, figurative, symbolic thinking. The type of thinking by J. Bruner is an individual way of analytical and synthetic transformation of information. Regardless of the type of thinking people can be characterized by a certain level of creativity (creativity).

The prevailing mindset among the students
Al-Farabi Kazakh National University

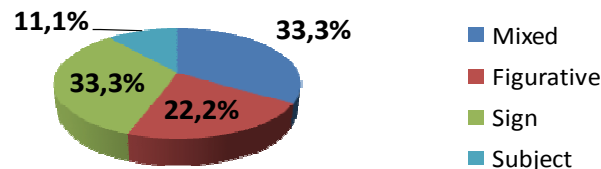

Figure 2 is a prevalent type of thinking among the students of al-Farabi
Kazakh National University

self-30%), while the second has the features of an autonomous identity (the same average planning, programming and self-reliance and a tendency to reduce the modeling of significant conditions, 63%).

In 87% of people emotive, and 83% of the pedantic types of profiles observed in the responsible self-regulation style. In cyclothymiacs traits in our sample is dominated by an autonomous identity (91%) and less operational (7%). For members of the demonstrative type because of its heterogeneity profile of one of three styles: more-rapid (34%), less autonomous (21%), and very rarely – a mixed-operating autonomously (e.g. operative, but with a high autonomy, 17%). In the excitable type, features mostly independent of style (85%) and less operational (17%). For the affective-exalted in most cases, the operational characteristic of the style.

A special place is occupied by anxious and dysthymic type of accentuation, since the average level of individual self-regulation in these groups is much lower than the other typologies. Even the alarm type selected two profiles of self-regulation: In the first case, the characteristic features of an autonomous identity (81%) at a low level of independence, in the second line operational style (17%) at a low level of flexibility. In subjects such as color features of *dysthymic* autonomous style, combined with low expression of reliability.

We emphasize that in the above Research, we did not associate with the accentuation of the personal efficiency of self-regulation, we have been important as the specific structure of the profiles of the potential formation of a particular style of self-regulation, behavior, and life in general.

Let us note that the term «perception» is not used here in general psychological meaning. In fact it is not so much about perception, as the cognition of another person. As one enters into communion always just as an individual, so he always is perceived as an individual by another man. On the external side of behavior, we, according to S.L. Rubinstein [6], as if we «read» the other person, decipher the meaning of the external data. Impressions that occur in this case play an important regulatory role in communication. In the course of cognition of another person at the same time exercise emotional assessment of the other, and try to understand the structure of his actions, and based on this strategy to its behavior, and building a strategy of his own behavior.

Literature:

1. Bodalev A.A. Perception of a man by another man / A.A. Bodalev. – L.: LGU print, 1965-123 p.
2. Kagan M.S. Human activity: (experiment of system analysis). – M. 1974. – 328 p.
3. Leontiev A.N. Activity, consciousness, personality. – M., 1975. – 304 p.
4. Petrovsky A.V., Shpalinsky V.V. Social psychology of a staff. – M. 1978. – 175 p.
5. Vygotsky L.S. Development of higher psychic functions. – M. 1960.-206 p.
6. Principles and ways of development psychology. M. 1959.

Мукашева Д.

Студентка 4 курса университета «Туран» специальности «Психология»

ВЗАИМОСВЯЗЬ СИНДРОМА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВЫГОРАНИЯ С ИНДИВИДУАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКИМИ ОСОБЕННОСТЯМИ СОТРУДНИКОВ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ

В ряде работ эмоциональное выгорание связывается с особенностями личности профессионала. Установлено, что экстремальные условия деятельности (стресс) обуславливают стереотипные способы «аварийного выхода» из экстремальной ситуации, сформировавшиеся в периоде онто- и филогенеза, оправдывающие себя только в типичных биологических условиях, но не в социальных, и, тем более, не в профессиональной деятельности работников ЧС, к которым относятся пожарные. Можно полагать, что в этих условиях специалист начинает действовать исходя из сложившихся фиксированных форм поведения которые обуславливает психическая ригидность. Психическая ригидность – свойство человека, представляющее собой интегральный, наиболее общий показатель степени открытости психологической системы. Рассмотрение психической ригидности с общебиологических позиций принципа «экономии энергии в рамках рефлексологии человека» В.М.Бехтерева, учения о доминанте А.А.Ухтомского, учения об установке.[1]

Профессиональное выгорание – это процесс развития хронического профессионального стресса умеренной интенсивности, вызывающего профессиональную деформацию личности. Его влияние на физическое и психическое здоровье изучает медицинская психология и психоневрология, на профессиональные отношения субъекта – психология труда, на межличностные отношения – социальная психология и т. д. Структурно-функциональный аспект анализа проблемы показывает, что профессиональное выгорание следует рассматривать в совокупности всех его уровней: эмоциональных, когнитивных, мотивационных, поведенческих и соматических проявлений. [2]

В результате изложенного гипотезой исследования явилось предположение, что совокупность показателей личности (тип поведенческой активности, тревожность, психическая ригидность и др.) при экстремальной деятельности вероятно способствует формированию синдрома эмоционального выгорания и, тем самым, снижает профессиональную эффективность сотрудников ЧС. [3]

Для своевременного выявления группы риска по формированию синдрома эмоционального выгорания в практику медико-психологического сопровожде-

Удаву интересно
С хвостом своим гулять,
Ах, это так приятно
С самим собой играть.

Эти и еще многие подобные тренинги дают детям не только экологические познания, но и огромный здоровьесберегающий эффект, возможность почувствовать себя частью природы, единым целым с родной землей.

Vishnevskaya A. V.

Al-Farabi Kazakh national University, Kazakhstan, Almaty

THE RESULTS OF PSYCHOLOGICAL STUDIES OF THE INTELLECTUAL POTENTIAL BY STUDENTS OF AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

Psychological study of the intellectual potential of students of al-Farabi Kazakh National University was conducted in the period from was conducted in the period from 25 April 2014 to February 5, 2015.

This study included a diagnosis of personality by four parameters:

1. the type and profile of thinking;
2. the level of creativity;
3. leading modal system;
4. the dominant cerebral hemisphere.

Diagnosis of the above parameters was conducted by the following test methods: the methodology for Determining the types of thinking and level of creativity). Bruner, test «Artist – Thinker», test «Leading representative system».

The study involved students of al-Farabi Kazakh National University following specialties: «6M020700 -Translation studies», russian branch, 1 course (8 person), «6M010300 – Pedagogy and psychology», russian branch, 1 course (6 person), «6M010300 – Pedagogy and psychology», russian branch, 2 year (4 person), «6M050200 – Politics», russian branch, 1 course (4 person), «6M050300 – Psychology», russian branch, 1 course (4 person), «6M012300 – Social pedagogy and self-knowledge», the Kazakh branch, 1 course (22 person), «6M012300 – Social pedagogy and self-knowledge», russian branch, 1 course (4 person), «6M012300 – Social pedagogy and self-cognition», russian branch, 2 course (2 person).

The number of respondents undergraduates was 27.
The average age of respondents was 23 years.

Игра –тренинг «Где живет рак?»

Тренинг выполняется с мячом Лежа на спине, мяч в согнутых руках перед грудью. Ребягишки скользят на спине вперед ногами и назад. Дети очень весело без особенного принуждения узнают о повадках и передвижении раков, о среде его обитания, да еще и укрепляют мышцы спины, брюшного пресса, растягивают и расслабляют грудные мышцы.

Рак в воде речной живет,
Ходит задом наперед,
Кто его не знает
Пусть не проверяет.

Игра –тренинг «Улитка».

Лежа на животе, мяч прижат пятками к ягодицам. Ползание лежа на животе вперед и назад с одновременным движением рук.

Улитка, улитка, ты куда ползешь?
Зачем хрупкий домик на спинке несешь?
Иду на угощение во зеленый бор,
Домик на спине несу, чтоб не забрался вор!

Игра –тренинг «Ящерица».

Лежа на спине на полу, вытянутые ноги на мяче. Приподнять таз и удерживать его. Прокатить мяч к ягодицам стопами и вернуться в исходное положение.

Ящерица – не тужи,
Где пропал твой хвост, скажи,
Мы тебя жалеем,
Обижать не смеем.

Игра –тренинг «Рыбка».

Лежа на животе мяч в вытянутых руках.

В колыбельке рыбка,
Колыбелька – зыбка,
На волне качается,
В сети попадается.

Игра –тренинг «Удав».

Лежа на боку, мяч в вытянутых в верх руках. Сделать группировку, мяч прижать к коленям, затем вернуться в исходное положение. Сделать поворот «бревнышком» вправо, то есть полный оборот вокруг своей оси.

Удав кольцом свернулся
И медленно ползет,
То хвост свой перегонит,
То все наоборот

ния сотрудников ЧС. Дополнить методы психологического сопровождения специалистов ЧС при профилактических осмотрах (томский опросник ригидности Залевского Г.В.);

1. Для формирования группы риска по показателям синдрома эмоционального выгорания в качестве критерия использовать показатель психической ригидности более 330 баллов по Г.В.Залевскому;
2. Критерии позволяющие выявлять группы риска с вероятностным ухудшением профессиональной адаптации сотрудников ЧС;
3. Общие показатели синдрома эмоционального выгорания по тесту В.В.Бойко;
4. Личностные особенности: повышенная педантичность, пренебрежение реально существующими трудностями, зачатую вопреки здравому смыслу, неуверенность, чрезмерное чувство долга, стремление любой ценой избежать конфликта, высокая психическая ригидность;
5. Для проведения психокоррекции лиц с высокой психической ригидностью целесообразно проводить тренинги креативности, для предотвращения формирования синдрома эмоционального выгорания предложить методику Самоконтроль-Саморегуляция и методику дистанцирования.[4]

Литература

1. Китаев-Смык, Л. А. Выгорание персонала. Выгорание личности. Выгорание души // Вопросы психологии экстремальных ситуаций. – 2007. –
2. Китаев-Смык, Л.А. Стресс и психологическая экология // Природа. – 1989.
3. Климов, Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях / Е.А. Климов. – М. : Изд-во Московского гос. ун-та, 1995. -224 с.
4. Леонова, А. Б. Основные подходы к изучению профессионального стресса // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2001.
5. Маркова, А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996.
6. Мартынова, Т. Н. Исследование формирования синдрома эмоционального выгорания в профессиональной деятельности социальных работников / Т.Н. Мартынова, О.П. Бусовикова // Сибирская психология сегодня.

PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY

Вовченко Надежда Николаевна

педагог-психолог

КГКП «Детский сад – ясли №3 «Балбобек»

акимата г. Усть-Каменогорска

ИГРОВЫЕ ЭКОЛОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ТРЕНИНГИ ВО ВСЕСТОРОННЕМ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

Сегодня полноценное всестороннее развитие детей невозможно без психологического сопровождения. Поэтому психолог высшего уровня квалификации высшей категории детского сада №3 «Балбобек», *Вовченко Н.Н.* поставила перед собой много вопросов: как создать здоровьесберегающую среду для всех и для каждого ребенка в отдельности; как сделать так, чтобы психология охватывала все виды образовательной деятельности, как создать психологическое обеспечение в экологическом образовании детей. Наблюдая за детьми я сделала вывод – это должны быть эколого-психологические игры- тренинги.

Что такое игровой эколого-психологический тренинг?

Игровой эколого –психологический тренинг помогает решить следующие задачи:

*Формирование, развитие экологических установок у детей через игру (например, нет «вредных» и «полезных» насекомых), преодоление прагматического отношения к природным объектам.

*Коррекция целей взаимодействия ребенка с природой (например, дерево ценно не потому, что из него можно что-то сделать, а само по себе);

*Обучение умениям и навыкам взаимодействия с природой (сохранять в чистоте место отдыха, не кричать в лесу, потому что это чужой дом);

*Развитие восприятия ребенка при контакте с природой (например, обследуя камешки, воздействие идет на все сенсорные анализаторы ребенка; трогаем, смотрим, нюхаем, взвешиваем и т.д.)

*Расширение индивидуального экологического пространства (например, живые не только Я, мама, папа, но и подорожник, одуванчик, сорока, стрекоза и др.)

Особенности игровых эколого-психологических тренингов:

*Подобные тренинги я провожу с группой не боле 12 человек.

*Этот тренинг не требует от детей специальных знаний;

*Все упражнения я выполняю вместе с детьми.

*Используется для тренингов естественная природная среда;

Лучше всего для проведения эколого-психологических игровых тренингов подходит естественная среда. Летом мы выезжаем с детьми в лес, парк, где «сливаясь» с природой дети с удовольствием показывают растущие дерево, которое тянет свои ветки к солнцу. А вот нам встретилась гусеница. Конечно, внимательно рассмотрев её, моим ребятишкам захотелось самим стать «гусеничками». Что ж пожалуйста! Надеваем на руки гольф, «превращаемся в гусениц», и знакомимся друг с другом: «Я земная гусеница. Я желтая гусеница. Я полосатая и т.д.» (в зависимости от цвета гольфа). Я живу на белоствольной березе, а я на липке, а я люблю ползать по травке. Вот так, вот так» (дети выполняют движения телом схожие с движениями гусениц). «Я люблю есть листья, – говорит следующая гусеница, – они вкусные». (участники тренинга пытаются съесть капустные листья без помощи рук). А вот капли росы на траве и ветках, можно попить, очень вкусно! (Дети должны выпить воду из блюдца без помощи рук). Хорошо дышать гусеницам свежим воздухом. Но вот спустилась ночь, нужно найти дом для ночлега. Забрались гусеницы на листья и заснули. (дети прячутся под покрывалом по 2-3 человека). Пришло утро и наши гусеницы проснулись. Приятно погреться на солнце. Но у гусениц век короткий и им пора превращаться в бабочек. Гусеницы делают кокон-домик (дети заворачиваются в покрывала), спит, а через некоторое время кокон раскрывается и появляется бабочка. Бабочка улетает. Вот так все в природе взаимосвязано и дети прорефлексируют через себя все действия, уже никогда не тронут ни гусеницу, ни бабочку.

Но вот на лугу повстречались божьи коровки. Я предлагаю детям новую игру, «Привет, божья коровка!». Все обнимаются друг с другом, «шевелят» усиками (пальцы, приставлены ко лбу) и говорят «Привет божья коровка, Амина!» привет, божья коровка, Антон!» дети разделены на две команды: девочки и мальчики, я даю задания: «Сейчас божьи коровки-девочки «присядут» на куст сирени... А божьи коровки мальчики превратятся в людей. Божьи коровки-девочки ползут по веткам, едет тлю, пьют росу с листьев, греются на солнце, наслаждаются свежим воздухом. Вот проехала машина, оставив после себя выхлопные газы. Божьим коровкам стало трудно дышать, но подул свежий ветер и они вновь почувствовали себя хорошо! Всем захотелось спать: заползем под листочки (большие платки), поспим, отдохнем.

А вот гуляют люди-мальчики. Они заметили божьих коровок, подошли к ним поближе. А божьи коровки – девочки испугались «Кто это такой большой к нам приближается? Страшно! Это люди». А люди говорят: «Не бойтесь, божьи коровки, мы вас не тронем, только посмотрим, какие вы и пойдем по своим делам, а вы занимайтесь своими! И люди ушли, а жучки почувствовали себя весело и спокойно.

Но не всегда можно на природе так весело и с пользой проводить время. Наступает осень, зима и наши тренинги переходят в кабинет психологической разгрузки. И здесь наши ребятишки вновь перевоплощаются. Я предлагаю серию тренингов с мячом.